

***En Patufet* en temps de guerra (1936-1939)**

Pere Martí i Bertran

Introducció:

Quan el Consell de Redacció de la *Revista de Catalunya* em va encarregar un article sobre la revista *En Patufet*, arran de la celebració del centenari de l'aparició del primer número (3-1-1904), vaig pensar que en donaria una visió general, que faria un repàs breu de la seva història: principals col·laboradors (tant pel que fa a escriptors com a il·lustradors), etapes i suplements, ideologia, importància en la catalanització d'una part de la població del país... La repercussió que l'efemèride ha tingut en la societat catalana al llarg dels primers mesos de celebració d'aquest "2004 Any Patufet", m'ha fet replantejar totalment el tema, ja que s'hi han dedicat exposicions, pàgines web i articles d'allò més diversos, tant a la premsa local, com a la comarcal, a la nacional i fins i tot en algun cas a l'estatal. A tall d'exemple, puc citar l'article d'en Joan Muray a *Gent del Masnou* (núm. 204, abril 2004, ps. 14-17), el de l'Albert Jané a *Cavall Fort* (núm. 1001-1002, abril 2004, ps. 4-5), el de Víctor Aldea a la revista d'àmbit estatal *CLIJ (Cuadernos de Literatura Infantil y Juvenil)* (núm. 171, maig 2004, ps. 14-21) o encara el dossier del número 1688 de la revista *Presència*, titulat "*Patufet, on ets?*" (2-8 de juliol de 2004, ps. 1-9).

L'aparició d'articles, entrevistes... de tota mena, i a la majoria de mitjans de comunicació del país, va fer que em semblés de poc interès, tot i la importància que té, tornar a repetir, per exemple, que la finalitat de la revista era triple: "catalanitzar, moralitzar i instruir"; que als anys de més esplendor va arribar a tirar 65.000 exemplars i, doncs, va ser llegida per més de 300.000 persones; que en Josep Maria Folch i Torres en va ser el puntal literari i hi va publicar durant 24 anys (1915-1938) més d'un miler de "*Pàgines viscudes*"; que va tenir dos suplements infantils, *Violet* (1922-1931) i

Esquitx (1931-1936); que tres generacions de catalans van aprendre a llegir en català gràcies a *En Patufet*; que el nom va servir per anomenar tota mena de revistes infantils il·lustrades durant molts anys: abans de ser conegudes per tebeos i posteriorment per còmics, se'n van dir "patufets"; que es va intentar recuperar als anys seixanta (1968-1972); etc. etc. etc.

Presca la decisió de no fer un article de divulgació més, calia trobar un tema prou atractiu i alhora poc estudiat per dedicar-hi aquestes pàgines. De seguida em vaig adonar que, malgrat la proliferació d'articles sobre la revista i malgrat la importància que tots donem als trenta-cinc anys continuats d'*En Patufet* (1904-1938), encara hi havia molta cosa per estudiar. Se'm van començar a presentar temes i més temes. Per què no hi ressegueixes la presència de noms tan significatius a la literatura catalana com els de Josep Carner, Prudenci Bertrana, J. Pons i Massaveu, Àngel Guimerà, Narcís Oller...? I el pes que la poesia va tenir a la revista: tipus de poesia, principals col·laboradors, la presència de poesia a les "*Pàgines viscudes*"....? I el paper dels clàssics (traduccions que hi apareixen, citacions, defensa dels clàssics en alguna editorial, reproduccions d'algunes pàgines de la revista dels anys vint *Floreal*...)? I per què no centrar l'article en els entreteniments, sobretot lingüístics, que al llarg dels anys hi van aparèixer regularment, en seccions com "Endevina, endevineta"? I estudiar la publicitat a la revista? Encara em vaig plantejar de dedicar tot l'article a la figura massa poc coneguda ara com ara de l'editor Josep Bagunyà, l'empresari que, des que se'n va fer càrrec l'any 1905, va convertir-lo en una empresa rendible i moderna, com poques n'hi havia a Europa d'aquestes característiques, o al també ben poc conegut, tot i ser-ne el puntal poètic, Ramon Blasi i Rabasa. I encara vaig pensar que potser valdria la pena de saber què teníem a l'abast actualment per fer arribar tasts d'*En Patufet* a la població catalana de començament del segle XXI: el *Bloc Calendari Patufet 2004* o la versió en llibre que la Fundació Folch i Torres ha titulat *En Patufet. Antologia i història*; *En Patufet. Antologia* d'en Lluís Solà; l'antologia de

“*Pàgines viscudes*” a l’entorn de la guerra civil (Fundació Folch i Torres, 2000); l’edició de la novel·la humorística *Han arribat dos homes* de Joaquim Muntanyola (Cossetània Edicions, 2004), publicada per capítols a la revista l’any 1937... Finalment, i com el lector ja deu haver endevinat pel títol de l’article, em vaig decantar per estudiar la presència i les repercussions de la guerra Civil (1936-1939) a la revista, ja que em vaig adonar que la va afectar d’una manera podríem dir “física” (reducció del nombre de pàgines, qualitat del paper, canvis a la capçalera...), però sobretot ideològicament, per molt que la revista va fer uns esforços gegantins per donar una imatge de continuïtat i de “normalitat” gairebé totals, com veurem.

A mesura que vaig anar recollint informació sobre el tema, vaig haver-me de recordar a mi mateix que havia de fer un article, tan rigorós i documentat com fos possible però article al cap i a la fi, i no pas una tesi doctoral o de llicenciatura. Vaig decidir que, fonamentalment, seguiria la guerra civil a través de la revista, a través dels 222 números (del 1685, aparegut el 17 de juliol de 1936, fins al 1806, que porta la data del 24 i 31 de desembre de 1938) que formen el que podríem anomenar *En Patufet* en temps de guerra. Vaig decidir, doncs, tot i que era conscient que algun dia se n’hauria de fer la complementació i fins i tot els contrastos, de deixar de banda les fonts externes: des de les més directes com el famós i poc conegut *Llibre blau*, el dietari en què Josep M. Folch i Torres va anar apuntant aspectes quotidians de la vida familiar a Plegamans i a Barcelona (restriccions, bombardeigs, refugiats, desvaloració de la moneda i augment de preus en tot, dificultats per trobar paper i altres productes, mobilitzacions familiars...) o el *Llibre de records*, l’intent de memòries que als darrers anys va escriure en Folch i Torres per recomanació de familiars i amics, tots dos consultables a la Fundació Folch i Torres de Palau-sobirà i Plegamans i, incomprensiblement, encara inèdits; passant per altres fonts bibliogràfiques importants (Ramon Folch i Camarasa, Leandre Amigó, Josep Miracle, M. Montserrat Castillo...) o fins i tot fonts inèdites procedents d’entrevistes, alguna de les

quals han començat a aparèixer a la premsa arran de l'Any Patufet, i de materials guardats per descendents de persones relacionades amb *En Patufet*: l'empresari ja esmentat Josep Bagunyà (1870-1942); il·lustradors com Gaietà Cornet i Palau (Barcelona, 1878-1945), Joan G. Junceda (1881-1948), Joan Llaverias (1865-1938), Carles Bécquer i Domínguez (1889-1968)...; literats i assagistes com Josep Font i Solsona (1908-1993), "Jordi Català (pseudònim de Xavier Bonfill, 1888-1938), "Guerau" (pseudònim de R. Blasi i Rabasa, 1901-1980)...; o algun dels fundadors de la revista, com Josep Aragonès i Xelma, Aureli Capmany, Felip d'Hita...

Això no vol pas dir que, excepcionalment, no contrasti o ratifiqui les constatacions fetes a partir de les pàgines d'*En Patufet* amb alguna citació o amb alguna referència externa. Serà puntual, ho repeteixo: la relació de la visió de la guerra civil a les pàgines d'*En Patufet* amb la seva història externa queda per fer en una altra ocasió, amb més temps, més espai i més mitjans, ja ho he dit. El lector s'haurà de conformar, doncs, amb una aproximació a les conseqüències de la guerra civil al setmanari *En Patufet*. Li garanteixo que hi ha material de sobres per tenir una visió de primera mà de la situació i de les obsessions de la reraguarda entre 1936 i 1939. Una visió parcial i subjectiva, com no podia ser d'altra manera si tenim en compte que els col·laboradors es mantenen majoritàriament (malgrat les incautacions i les col·lectivitzacions que va tenir la revista), que el públic al qual va destinada és l'infantil i juvenil, i encara que editor i col·laboradors van fer tot el que van poder perquè *En Patufet* es mantingués com més fidel millor als seus ideals i no esdevingués un mitjà de propaganda ni d'adoctrinament del nou ordre nascut a partir del juliol de 1936, i continués essent una revista catalanista, moralitzant i instructiva, per molt que alguns aspectes de la moral que havia defensat fins aleshores s'haguessin de dissimular o de deixar per a temps més propicis; uns temps més propicis que mai no van arribar, ans tot el contrari. Però tot això ja ho anirem veient en els apartats que segueixen, no cal que avancem esdeveniments ni conclusions.

Nota: Totes les citacions només especificades mitjançant la pàgina i l'any (entre parèntesis, darrere de la citació o de l'afirmació) fan referència a la revista *En Patufet*. No en dono número de revista ni data de publicació, ja que té la paginació anual. Així, posem per cas, la referència (p. 1274/1936) vol dir que el text citat es troba a la pàgina 1274 de l'any 1936, que en aquest cas concret correspon al núm. 1698, publicat el 30 d'octubre de 1936. Val a dir que totes les citacions seran textual, sense cap mena d'adaptació ni ortogràfica ni morfosintàctica, i que els errors que incloguin no els marcaré mai amb el –sic- preceptiu per no carregar els textos.

Escadusserament he hagut de deixar alguna dada sense confirmar, ja que no n'he pogut trobar referències, ara com ara, ni en la bibliografia consultada ni a la Fundació Folch i Torres, als responsables de la qual agraeixo les atencions que m'han dispensat.

També vull aprofitar aquesta nota per agrair al senyor Francesc Serradell i a la senyora Mercè Gaja, de Sant Quirze de Besora, que m'hagin permès de disposar de tota la col·lecció d'*En Patufet*, sense cap mena de trava, ja que sense la seva generositat m'hauria estat molt difícil de poder escriure aquest article.

Repercussions externes en la revista:

Les suspensions (pèrdua de contacte amb els lectors) :

Per molt que sembli mentida, *En Patufet*, malgrat les circumstàncies adverses i les dificultats de tota mena que va passa arran de la guerra civil, com veurem tot seguit, pràcticament es pot dir que no va faltar a la cita amb els lectors. Només al començament i al final de la Guerra, trobem uns buits, sense justificar per part de la revista, tot i la fal·lera per explicar als subscriptors i lectors el canvi més insignificant o la contrarietat més inesperada, com ens demostren notes com la següent i d'altres que comentarem més endavant:

«*Advertiment : Per manca de temps L'esquitx no sortirà fins a la propera setmana*» (p. 933/1936).

El número 1685, aparegut el 17 de juliol de 1936, és el darrer d'una normalitat i regularitat setmanals, només trencades per circumstàncies molt especial (recordem, per exemple la destrucció de la impremta arran de l'assalt als locals del *Cu-cut!* i *La Veu de Catalunya* l'any 1905, o la vaga de tipògrafs dels anys 1919 i 1920), ja que l'endemà mateix es va produir la insurrecció militar contra la República. Aquest fet va provocar que el número següent, el 1686, no sortís fins al cap de dues setmanes, concretament el 7 d'agost de 1936. El que més ens crida l'atenció d'aquest fet, però, no és l'endarreriment d'un parell de setmanes, ja que lectors i subscriptors devien comprendre, i valorar i tot, que el poguessin tenir a les mans tan de pressa donades les circumstàncies, sinó el fet que ni el número esmentat ni cap de posterior justificuessin aquesta pèrdua de contacte provisional amb els lectors ni fessin la més mínima al·lusió a la revolta militar i a les conseqüències greus que va tenir a Barcelona i encara més a altres indrets de l'Estat espanyol. I ho diem tant perquè *En Patufet* tenia una cura especial a justificar qualsevol canvi, com, sobretot, perquè en circumstàncies similars, i segurament no tan greus per al país, anteriorment sempre ho havia fet. A tall d'exemple podem citar les referències a la I Guerra mundial: “*D’aprop o de lluny, En Patufet haurà d’interessar-se en aquesta terrible guerra europea que farà famosíssim en l’historia aquest any de 1914.*” (p.530/1914), a la qual va dedicar una secció entre 1914 i 1917 titulada “*En Patufet i la guerra*”, que va ser substituïda per una altra de titulada “*En Patufet i la pau*” l’any 1918; o a la proclamació de la República, comentada com per tranquil·litzar els seus lectors i per deixar clara la seva independència respecte de qualsevol règim polític: “*Teníem aquest número en màquina quan ha ocorregut l’important esdeveniment polític que tothom sap: la República ha estat proclamada, i en el moment que escrivim a corre-cuita aquestes ratlles, l’ordre més complet regna a tot arreu.*” (p. 423/1931). Per què mai no es va fer una referència directa

als fets de juliol de 1936 i al que van significar per al país i per a la revista? Ara com ara és un misteri. Potser algun dia unes memòries, alguna carta... ens ho aclariran.

La fidelitat setmanal amb els lectors no es torna a trencar fins al desembre de 1938. Concretament des del número 1802 esdevé quinzenal i per això cada número apareix amb les dates de les dues setmanes: “5 i 12 de novembre de 1938”, diu la capçalera del número esmentat. No cal dir que el trencament definitiu va venir amb l’entrada de les tropes franquistes a Barcelona, que va significar que el gener de 1939 ja no hi poguéss haver l’esperat i desitjat número 1807. Un número que ha fet córrer tinta, ja que alguns estudiosos defensen que es va arribar a compaginar, que va ser a punt d’impres. El fet que les “*Pàgines viscudes*” del darrer número, anomenades “*Bombons de xocolata*” fossin incompletes i acabessin, com s’havia esdevingut altres vegades, amb un “*Acabarà en el número vinent*”, hi devien ajudar força. El cas és que *En Patufet* ja no va poder tornar a sortir. Quan ho va intentar l’any 1968, ho va haver de fer amb el nom mutilat de *Patufet* i només va durar fins al 1972.

La manca de primeres matèries:

L’esclat de la guerra va fer que s’haguessin de prioritzar les indústries d’armament, que les importacions disminuïssin significativament i, doncs, que algunes matèries, com per exemple el paper, comencessin a encarir-se i a patir restriccions. No cal dir que aquestes circumstàncies van afectar tota la premsa, *En Patufet* inclòs, com ens adverteix la revista el mateix 1936 (concretament al núm. 1692 del 18 de setembre de 1936) en un dels seus habituals advertiments: “*Com sigui que, de moment, s’ha de limitar el consum de paper, ens veiem obligats a incloure el fulletó de la novel·la dins les 32 pàgines de text d’ «EN PATUFET», de tal forma, que pugui separar-se fàcilment i col·leccionar-se com de costum.*”

“I per tal de no minvar les habituals seccions d’aquest setmanari, suprimim les quatre pàgines i mitja d’anuncis, per més que això ens privi d’uns ingressos ben estimables. La resta de pàgines fins a vuit –o sigui les del fulletó- les compensarem amb escriure reduint les dimensions dels gravats.” (p, 1124/1936)

Amb aquesta mesura els responsables de la revista no devien fer altra cosa que seguir les directrius del govern, que recomanava contenció i reducció en la despesa de paper. Si analitzem el text, però, de seguida ens en criden l’atenció dos aspectes: la supressió dels anuncis i la importància que es donava als textos escrits, per damunt de les il·lustracions, tot i tractar-se d’una revista infantil. La supressió dels anuncis, sent una empresa privada, ens resulta una mica difícil d’entendre. No n’hem trobat referències externes, ara com ara, i per tant ens hem de moure en el terreny de les hipòtesis: pot ser que empresari i redactors es moguessin per una voluntat més de servei que no pas de negoci?; pot ser que cada vegada els fos més difícil de trobar anunciants, donades les noves circumstàncies?; pot ser, encara, que la revista ja no fos totalment en mans privades? Aquesta darrera hipòtesi l’apuntem perquè alguns estudiosos d’*En Patufet* han assenyalat que precisament pel setembre de 1936 la revista va ser incautada pel C.E.N.U. (el Consell de l’Escola Nova Unificada), un dels puntals de la nova cultura que es volia difondre i impulsor d’una “*escola pública, unificada, laica, catalana, científica i renovadora.*”, com van assenyalar Jaume Carbonell i Jordi Monés al llibre *Escola única-unificada. Passat, present i perspectives* (Laia, 1978, p. 236); una pedagogia molt allunyada de la imperant a les pàgines d’*En Patufet*, naturalment, i que a partir del Decret de creació del C.E.N.U., signat per Lluís Companys el 27 de juliol de 1936, havia d’esdevenir oficial. La revista no en diu absolutament res, ni de la incautació ni de les raons d’aquestes decisions, a part de la necessitat d’estalviar paper, naturalment.

La primera reducció de paper es veu que no va ser suficient, i encara no al cap d’un mes (núm. 1694, del 2

d'octubre de 1936) ja ens n'anuncia una altra: *“Degut a que, de moment, s’ha de reduir el consum de paper, ens veiem obligats a suspendre la publicació del setmanari ESQUITX”* (p. 1175/1936). L’any 1937 augmentaran les dificultats per aconseguir paper, fins al punt que la revista s’ha d’imprimir, a partir del núm. 1716 (5-3-1937), en un paper de qualitat molt baixa, gairebé semblant al paper d’estrassa. En aquest mateix número ho adverteixen: *“Posem a coneixement dels nostres volguts lectors que, degut a les dificultats per a obtenir del mateix paper que fins ara ens servíem –motivades per la manca de primeres matèries per a la seva fabricació-, EN PATUFET anirà sortint en paper gris, únic que ens ha estat possible adquirir.*

“Estem segurs, però, que aquest canvi, fet molt a contracor per part nostra, no farà perdre gens l’interès del nostre setmanari, car allò essencial en ell –sigui articles, novel·la, acudits i il·lustracions- continuarà essent com sempre.” (p. 238/1937).

Fins al número 1724 (30-4-1937), s'utilitzarà aquest paper. Després fluctuarà, però ja no se'n parlarà més: s'oferirà al lector allò que es pot aconseguir. No ens fa estrany, però, que n'advertissin els subscriptors i lectors, perquè el canvi de qualitat és radical, fins al punt que en algunes pàgines s'hi troben trossets de palla, com hem pogut comprovar personalment i com devien poder comprovar, impressionats, molts lectors de l'època. Ho assenyalo, perquè en un article publicat arran del centenari, el senyor Joan Surinyach i Quintana ho destaca com una de les coses que li van quedar gravades dels darrers anys d'*En Patufet*: *“En Patufet se'l veié aflaquir en el nombre de fulls i, sobretot, en la qualitat del paper, un paper cada cop més ennegrit semblant al paper d'estrassa; era tan matusser que fins i tot m'hi vaig trobar enganxada una tija de palla com element físic del mateix paper. Allò era una fotesa, amb tot vaig sentir tanta angúnia de la “troballa” que encara ho tinc present després d'haver-ne passat tants anys.”* (*El 3 de Vuit*, 25-6-2004, p. 47).

Cap a final de l'any 1938, la situació encara esdevindrà més dramàtica, com deixa palès un dels últims "Advertiments" de la revista: "*Les circumstàncies presents han reduït extraordinàriament la producció de paper i fan extremadament difícil l'ús de gravats; l'una cosa i l'altra essencialíssimes en la confecció d'un periòdic com el nostre. Ens trobem, doncs, davant d'un dilema: suspendre'n temporalment la publicació o reduir-ne les pàgines. Després de meditar-ho molt, hem optat per això darrer, amb la seguretat que els nostres caríssims lectors seran del mateix parer.*

"*Es per tal motiu que, a partir del número present, EN PATUFET només tindrà setze pàgines.*" (p. 1061/1938). Una dificultat que no ens estranya si tenim en compte que el març de 1938 encara superava els 60.000 exemplars de tirada, com diu en Josep M. Folch i Torres al *Llibre blau (Bon dia, pare*, p. 190).

Aquesta dificultat per trobar paper no cal dir que afectava tant o més els particulars. El mateix Folch i Torres en deixa constància al seu dietari, on explica que ha de demanar paper ja imprès per una cara, tant a la impremta d'*En Patufet* com al seu gendre impressor, en Josep Manén. En un altre moment també diu que ha d'aprofitar tot el paper que té a casa, inclosos esborranys d'obres anteriors.

Tot i que en cap moment no s'adverteix, la manca de matèries primeres també es nota en les restriccions pel que fa a la tinta: la quadricromia que utilitza a les cobertes, i fins i tot en alguna pàgina interior, fins al número 1774 (22-4-1938), torna a les dues tintes (dos colors, majoritàriament verd i vermell, més el negre) amb què havia començat la revista. No cal dir que subscriptors, lectors, col·laboradors... devien tenir la sensació, com la tenim nosaltres en veure l'evolució de la revista, que tot anava de mal borràs, que tot es degradava, com s'esdevenia amb la resta d'elements (aliments, mitjans de transport...), sovint molt més importants ja que afectaven la subsistència d'una societat que estava abocada al desastre, com constataven fins i tot els més optimistes. La revista, però, com hem dit, ho amagarà tant

com podrà, tot i que aquests aspectes externs ho delataven sense necessitat de parlar-ne ni a les editorials ni a la resta de seccions.

L'augment de preus :

Una conseqüència clara de l'augment del preu del paper i de les altres primeres matèries va ser l'augment del preu de la revista. Si al llarg dels primers trenta-dos anys d'existència només havia augmentat 10 cèntims de pesseta (l'any 1904 va començar valer 5 cms., pel juny de 1920 va passar a valer-ne 10 i l'any 1928, a valer-ne 15, preu que continuà fins al 1937), durant els dos darrers anys en va augmentar 35! I aquests augments, recordem-ho, no eren pas fruit de les millores en la compaginació, ni de l'augment de pàgines, ni, en definitiva, de canvis importants en la millora de la revista, sinó tot el contrari: era un procés paral·lel a la reducció de pàgines, de tintes i de la qualitat del paper. Era paral·lel a la degradació dels aspectes externs de la revista, que no pas dels continguts. Aquesta constatació devia anguniar tant els responsables d'*En Patufet* que en demanen disculpes una vegada i una altra, des del primer augment significatiu, l'octubre de 1937. Hi ho fan, com és habitual mitjançant un advertiment d'allò més significatiu: "*L'anyada llarga de guerra que sofrim –i que tant de trasbals ha produït en l'economia del país- ha fet que una de les principals matèries per a la confecció del nostre setmanari, com és el paper, assolís uns preus exorbitants, igualment com els fotogravats, les tintes i d'altres. Hem aguantat tant com hem pogut; hem esperat fins al darrer moment, però ara ens és impossible de continuar sortint si no augmentem el preu dels exemplars a **vint cèntims**. És ben a contracor, doncs, que prenem aquest determini. I és amb l'esperança i amb el desig de poder tornar a la normalitat ben aviat que **EN PATUFET**, a partir del 1.r d'octubre vinent, es vendrà al susdit preu. Amb tot i així, ens caldrà lluitar molt per no haver d'interrompre'n la publicació. Nosaltres no estalviarem sacrificis, segurs que vosaltres, lectors caríssims, fareu el mateix; i tots plegats*

aconseguiem que el nostre setmanari –nostre, de nosaltres i de vosaltres- pugui sobreviure les circumstàncies anormalíssimes i doloroses que a hores d'ara estem vivint.” (p. 877/1937, reproduït íntegrament a la p. 902/1937).

A la pàgina 1188/1937 es donen els nous preus per als subscriptors: 10'50 pessetes l'any per a Barcelona i 11 pessetes per a “*províncies*”.

L'any 1938 hi haurà un augment de preu encara més espectacular, ja que passarà de 20 a 30 cms. Són tan conscients del que representa, que l'anuncien i el justifiquen a la mateixa portada del núm. 1763 (4-2-1938), ben destacat amb tinta blava, amb les paraules següents: “*Motivat per la disposició de la Conselleria d'Economia autoritzant l'augment del 40 per 100 en les indústries gràfiques, ens veiem obligats altra volta a augmentar el preu d'EN PATUFET, fins a 30 cèntims.*” (p. 97/1938).

A la p. 128/1938 n'augmentaran les explicacions i les excuses en un dels advertiments habituals, i a les ps. 151 i 190/1938 donaran els nous preus per als subscriptors. Al cap de pocs mesos (juny de 1938), es veuran obligats a un nou augment, ara a 40 cèntims, pel qual demanen disculpes i miren de justificar amb un nou advertiment, del qual només reproduïm un fragment : “*Els nostres lectors són prou comprensius per a fer-se càrrec d'aquest augment, que no és excessiu comparant-lo amb el que han sofert altres publicacions, i, malgrat això, algunes d'elles s'han vist obligades a deixar de sortir, la qual cosa hauríem hagut de fer nosaltres si no comptéssim amb l'ajut i la bona voluntat dels nostres benvolguts lectors, que de cap manera volen que el nostre popular setmanari deixi de publicar-se.*” (p. 530/1938).

A la p. 562/1938 donaran els nous preus per als subscriptors i al cap de pocs mesos (octubre 1938) ja es veuran obligats a un nou augment, aquesta vegada fins a 50 cèntims : “*De no prendre aquesta determinació, ens veuríem obligats a suspendre'n la publicació.*” (p. 875/1938). A la p. 917/1938 n'anunciaran el nou preu per als subscriptors (25 pessetes anuals per a Barcelona i 26 per a “*províncies*”), preu

que es mantindrà fins al final de la publicació, que, malgrat els bons propòsits anunciats, ja no podrà tornar a la normalitat, perquè per a les revistes catalanes durant molts anys no hi haurà ni paper, ni tinta, ni possibilitat de publicar-ne a cap preu.

Les capçaleres:

La capçalera d'*En Patufet*, a part de contenir sempre el nom de la revista, en lletres de mides i de colors diferents, i el dibuix del personatge, té diverses variacions al llarg dels anys: ara acompanyen en Patufet una senyera i uns personatges infantils que li porten flors, ara uns personatges que llegeixen, ara un Patufet tot sol que pesca, que lluita contra un drac o que es disfressa, ara uns altres personatges infantils que es donen les mans com formant una sardana... Precisament l'inici d'aquesta nova il·lustració per a la capçalera de la revista (núm. 1712, del 5 de febrer de 1937) inclou un text, com estampat al damunt, que de seguida ens crida l'atenció, com la devia cridar als lectors de l'època, ja que hi diu el següent: "*EMPRESA COL·LECTIVITZADA C.N.T.-U.G.T.*" (p. 121/1937). Aquesta mena de sobreimpressió durarà fins al número 1734 (16-7-1937) i de la mateixa manera que hi apareix, en desapareix, sense que a l'interior se'n digui ni un mot i sense que es notin canvis de cap tipus, tant pel que fa a seccions, a col·laboradors, a la línia editorial... Per què aquesta intervenció sindical de l'empresa es fa pública i en canvi la del C.E.N.U. ni tan sols no es va esmentar? Per què només dura uns quants mesos? O és que a partir del juliol de 1937 continua la col·lectivització sense que se'n faci esment? Ara com ara hem de reduir el fet a una anècdota que, com hem dit, afecta únicament els aspectes externs de la revista. O això és el que ens ha semblat a nosaltres, tenint en compte els continguts i els col·laboradors, que com ja hem dit més amunt continuen essent els mateixos. Si els sindicats hi van tenir alguna intervenció, van censurar..., a partir de les revistes no ens veiem capaços de deduir-ho. Els col·laboradors sí que ho

devien notar, si més no amb la retallada de sou que els aplicava el “Comitè igualitari” (*Bon dia, pare*, p. 170).

Els anuncis:

Ja hem comentat, que els anuncis se suprimeixen arran de les reduccions de pàgines que la manca de paper imposa, almenys aquesta és la versió oficial de la revista, com hem pogut veure en el text reproduït anteriorment (p. 1124/1936). Des del núm. 1692 (18-9-1936), doncs, s’acaben els anuncis, presents a la revista des del 1924 i introduïts precisament a causa d’un augment molt significatiu de pàgines (de 20 a 32), sense modificar-ne el preu. Veritablement per als lectors havia de ser un canvi ja que desapareixen entre tres i cinc pàgines de publicitat, aproximadament (la revista diu, recordem-ho, que suprimeixen “*les quatre pagines i mitja d’anuncis*” –p. 1124/1936-). Aquests anuncis eren d’allò més variats, tant pel que fa als productes anunciats, com pel que fa al format. Entre els anunciants fidels fins als darrers números hi trobem una companyia d’assegurances de vida anomenada “*El Porvenir de los Hijos*”; la pastisseria “*La Montserratina*”, que feia, a Barcelona, les populars coques de Montserrat; una marca de productes de tint, un parell o tres de sabons, una de laxants, alguns unguents i pomades...; un popular mata-rates, de nom ben suggeridor: “*Nogat*”; el popular “*Cerebrino Mandri*”, que s’anuncia amb un patriòtic “*És cosa de casa que ha traspasat les fronteres d’Espanya!*” (p. 1067/1936, per exemple); diversos productes especialment per als infants, com el “*Suc de raïms sense fermentar (sense alcohol) Mostelle*” (p. 1059/1936, per exemple) o el sucre del Dr. Sastre i Marquès; etc., etc., etc. Val a dir que també hi trobem alguns anuncis una mica més especials, com ara el de la Passió d’Olesa de Montserrat (p. 322/1936, per exemple); el de la Caixa d’Estalvis de la Generalitat de Catalunya, que convida a convertir els fills en estalviadors i per a acostumar-los-hi els ofereix una guardiola (p. 320/1936, per exemple); i encara diversos anuncis relacionats amb la revista: l’*Esquitx a 10 cms.*, les aventures

d'en Bolavà, detectiu d'en J. M. Folch i Torres, la possibilitat i els avantatges d'anunciar-se a *En Patufet...*). Val a dir que des que la revista va fer pública la supressió d'anuncis, aquests que es relacionen amb *En Patufet* seran els únics que s'hi mantindran. Així, per exemple, hi trobem anunciades les noves novel·les de Josep M. Folch i Torres, que han d'aparèixer com a fulletons de la revista: la titulada *Les memòries de Maria Vallmarí* (p. 617 i 634/1937) o *La vida íntima de Claudi Ordal* (ps. 616, 640, 664, 694, 704 i 728/1938), aquesta darrera incompleta, com les darreres "*Pàgines viscudes*".

Pel que fa al format dels anuncis, només assenyalar que n'hi havia de pàgina sencera, de mitja pàgina, de tres quarts de pàgina i fins i tot algun d'una sisena part de pàgina. Solien ser en blanc i negre, però també n'hi ha alguns a dues tintes i fins i tot alguns en quadricromia. Els preus i les condicions per als anunciants, no apareixen a la revista, cal demanar-los, com s'indica als anuncis esmentats, a "*Miquel Riu, Mallorca 132. Telèfon 77994. Barcelona*".

Com hem pogut veure, la majoria dels productes anaven dirigits als pares, que són els qui els havien de comprar per als fills o fins i tot n'havien de ser els consumidors (en anys anteriors s'hi anuncia xampany i tot!). La desaparició, veritablement, és un canvi pel que fa a la compaginació i fins i tot a l'estètica de la revista, però de ben segur que els lectors i subscriptors devien agrair que els els suprimissin en comptes dels acudits, dels contes o, no cal dir-ho, de seccions tan populars com les "*Pàgines viscudes*" o els "*Episodis i aventures*".

Crides, peticions....:

A part dels advertiments relacionats amb l'augment de preus, els canvis en el paper..., dels quals ja hem parlat, les noves circumstàncies de la guerra fan que apareguin de tant en tant, i sobretot a començament de l'any 1937, algunes crides, col·lectes i fins i tot alguna informació que no podem qualificar de secció i que hem decidit d'incloure en aquest

apartat, perquè afecten la distribució de textos i de seccions i, doncs, podem considerar-les una repercussió externa més de les que ja hem comentat. La més important, sens dubte, és la que gira a l'entorn de "*La Setmana de l'Infant*", que ens és presentada en un article sense signar al darrer número de 1936, i que té com a finalitat, com deixa molt clar el text, substituir "*la diada de Reis, que abans celebràvem el dia 6 de gener.*" (p. 1473/1936). Se'ns hi explica que se celebrarà entre els dies 1 i 7 de gener de 1937, que està patrocinada per la Conselleria d'Economia de la Generalitat de Catalunya i que s'ha acordat de dur-la a terme "*perquè no us manqui a vosaltres, infants de tot Catalunya, l'alegria de rebre el present de les joguines desitjades. I s'ha constituït, també, amb una altra finalitat molt noble, molt enlairada, molt digna d'estima: amb la finalitat de demanar a tots els catalans de bon cor una joguina o uns cèntims per a comprar-ne, i regalar-les als infants refugiats a la nostra terra; als orfes d'aquells nostres admirats milicians que amb un braó inigualable, lluitaren contra el feixisme i caigueren per sempre més en la lluita; i a aquells nens i nenes que es troben recollits en els nostres asils i cases d'assistència.*" (p. 1474/1936). Continua l'article cridant tots els "*patufistes*" a la participació i a propagar la campanya entre els amics i els companys d'escola. El que més ens crida l'atenció, ara, és la quantitat de coses que es donen per sabudes, i que en cap moment no es parli del perquè ja no se celebren Reis o del perquè hi ha tants refugiats o del perquè els asils són més plens... En definitiva, es parla de necessitats de guerra sense haver fet cap tipus de reflexió, d'informació... sobre la guerra, com ja hem apuntat més amunt.

L'èxit de la Setmana de l'Infant, ja l'anuncia el redactor de la notícia anterior en un nou article, que per la manera com comença deduïm, tot i no anar signat tampoc, que es tracta d'una persona externa a la revista: "*La setmana passada vaig parlar-vos des de les acollidores pàgines d'aquest popularíssim i admirat setmanari EN PATUFET, d'allò que era i significava la Setmana de l'Infant (...)*" (p. 18/1937). Hem dit que n'anuncia l'èxit, tot i que tot just s'està

celebrant, perquè hi ha hagut molts altres organismes que s'hi han adderit i que hi han fet aportacions significatives, i perquè les emissores de ràdio de tot Catalunya hi participen i *“reben continuament importants donatius en joguines i en metàl·lic per a comprar-ne”* (p. 18/1937). Anima altra vegada tots els nens i nenes a col·laborar-hi i acaba amb una proclama que ens recorda més un discurs d'un sindicalista, que no pas un text d'un col·laborador d'*En Patufet*: *“Els infants han de jugar, però TOTS. No uns sí i altres no. TOTS! “Setmana de l'Infant! Setmana de bells somnis de color de rosa. Cal que els infants juguin i es distreguin de la tragèdia que vivim. Setmana de les joguines.*

“Setmana de les joguines! Doneu joguines als infants, ciutadans!” (p. 18/1936).

Suposem que la setmana devia ser un èxit, però la veritat és que a la revista no se'n torna a parlar, excepció feta d'una breu referència, com de passada, al “Pòrtic”, el que podríem anomenar l'editorial de la revista, de la setmana següent: *“Hauria estat el nostre propòsit dedicar uns mots a la Setmana de l'Infant; però, ja que d'altres ja n'han parlat extensament d'aquestes pàgines estant, no volem deixar de fer un petit comentari referent als nostres infants que són per a nosaltres la bonica promesa del dia de demà.”* (p. 27/1937). No cal dir que “Jordi Subirà”, que és qui signa el “Pòrtic”, no fa cap referència ni a la guerra, ni als infants refugiats, ni a la situació del moment. Hi parla d'una manera genèrica: de la necessitat de fer-los la vida agradable, d'educar-los en el coneixement de la veritat... També apareix una breu referència al tema en una de les notes que publica la revista per demanar vestits per als refugiats (p. 118/1937). Per no saber, però, no sabem, a partir de la revista, ni si l'any següent es va tornar a celebrar la “Setmana de l'Infant”, ja que les circumstàncies tampoc no devien permetre que se celebressin els Reis de l'any 1938.

Qui va escriure els articles? Estan relacionats amb la incautació de la revista, que ja hem comentat anteriorment, per part del C.E.N.U.? Per ara no podem respondre aquestes preguntes. El que sí que és un fet, però, és que a partir

d'aquesta crida se'n van succeint d'altres als infants lectors durant els primers mesos de 1937. Són notes destacades en negreta en un peu de pàgina o en un racó de la revista, sempre sense signar i en les quals es fa una crida als nens i nenes que llegeixen *En Patufet* perquè facin aportacions d'allò més diverses (roba, diners...) al Comitè Central d'Ajut als Refugiats. A tall d'exemple podem citar-ne algun fragment, com aquest que demana que les nenes facin roba: *"TU, nena patufista, que ets tan traçuda fent ganxet i que saps confeccionar petites peces de vestir, ¿per què no proves de fer-ne per als nadons, fills de les dones refugiades a Catalunya? Pensa que hi ha diversos petits nascuts aquí, fora de la seva llar, que demanen el teu esforç. Si fins ara et limitaves a treballar per a les teves nines, bo és que no ignoris que hi ha unes nines de carn i ossos que ho necessiten més."* (p. 30/1937. A la p. 83/1937 la nota diu que ja hi ha hagut moltes nenes que ho han fet). O com aquest altre que demana roba usada: *"PATUFISTA: ¿Ja et recordes dels infants refugiats a Catalunya? Pensa que hi són a milers i que et necessiten. Tu tens peces de vestir, en bon estat, que ja no les duràs més; digues a la teva mare que te les doni i porta-les a (...)"* (p. 42/1937 i d'altres de semblants a les ps. 59, 62 i 118 /1937). En algunes altres d'aquestes notes els demanen diners i que en recullin entre els companys d'escola: *"Si per guanyar una guerra calen molts diners, per a poder atendre degudament els refugiats que arriben a casa nostra, també en calen molts. Tu, patufista i pacifista, no has d'ignorar que entre aquests refugiats hi ha un tant per cent crescutíssim de mainada, de nois de la teva edat més dissortats que tu. Què has fet per a ajudar-los? ¿Què desitjaries que fessin ells, si tu et trobaves en el seu cas?"* (p. 131/1937 i semblant a la p. 91/1937).

Aquests són alguns exemples d'aquestes notes que van anar apareixent durant els mesos de gener i febrer de 1937. Com s'ha pogut veure són referències clares a la situació de la reraguarda i d'algunes de les necessitats que la guerra imposava. Ara bé, hem de tenir en compte que en tots els casos es tracta de textos que fan tot l'efecte de ser gairebé

aliens a la revista. Fixem-nos que no van signats i que apareixen a sota d'un acudit, en un petit espai que queda al final d'un article dedicat a Mozart o al final d'un conte o d'una secció habitual. Ens fan l'efecte d'afegits totalment temporals que la revista publica com per obligació. Ara bé, el que comença a quedar clar és que la realitat de la guerra i de la reraguarda és tan patent a tot arreu, que *En Patufet* tampoc no la pot ignorar, per molt que els col·laboradors semblin ser partidaris de parlar-ne com menys millor, d'amagar una mica el cap sota l'ala en un tema tan crucial. Potser en el fons no fan altra cosa que el que suggereix "Jordi Subirà" en l'editorial esmentat: "(...) *entre tots hem de procurar fer ben amable la vida dels infants. Hem de mirar d'estalviar-los aquelles privacions que fan la vida trista. Hem de voltar-los de coses agradables –no pas inútils-, i hem de fer els possibles perquè mai no sentin les punxades del rancor i de l'enveja.*" (p. 27/1937). Potser per això van procurar en tot moment que la normalitat, la continuïtat, l'aventura i l'humor fossin la resposta dels homes de la revista a la anormalitat bestial que suposava la guerra civil i les conseqüències que va comportar per a tots els estaments de la societat catalana, els infants inclosos. Per això, perquè tothom n'era afectat (lectors, col·laboradors, impressors...), malgrat aquesta voluntat de no tractar segons quins temes, la guerra i tot el que l'envoltava van apareixent a pràcticament totes les seccions, antigues o noves, com veurem a continuació.

Les seccions específiques de guerra:

Tot i que la impressió que té el lector, i que com hem assenyalat sembla que vulguin donar l'editor, la redacció i els col·laboradors de la revista, és de continuïtat i de normalitat totals, aviat ens adonem que la guerra es va fent present en moltes de les seccions habituals de la revista i que fins i tot n'apareixen algunes de noves que hi estan directament inspirades o relacionades. D'aquestes, que a parer nostre hi

tenen un paper clarament secundari val a dir-ho, és de les que parlarem en primer lloc.

Consells per als grans i per als petits:

La primera que hi trobem potser és una mica agosarat anomenar-la secció i tot, ja que no té ni una capçalera ni una manera de ser presentada, ni un títol únics que la identifiquin clarament. A més no va signada, és d'una extensió breu (mai superior a mitja pàgina) i només n'arriben a sortir quatre. Com indica el títol, es tracta d'un seguit de consells, clarament pedagògics i moralitzants, adreçats tant als adults (*"Consells als grans"*), com als més petits (*"Consells als petits"*). En analitzar-los, de seguida ens adonem que alguns no són pas en la línia que havia mantingut *En Patufet* durant tots aquests anys, ja que en alguns casos, per molt que els puguem englobar en la triple finalitat de la revista (catalanitzar, moralitzar i instruir, com ja hem assenyalat), s'allunyen de la moral cristiana que sempre havia defensat. Més aviat els hem de considerar una sèrie de consells laics, alguns dels quals no passen de ser suggeriments perquè els infants amb mitjans ajudin els més desvalguts, sobretot els refugiats, la qual cosa ens fa pensar en un possible lligam amb les crides i peticions que hem comentat al final de l'apartat anterior i que, com hem apuntat, podien ser fruit de la incautació de la revista per part del C.E.D.U. Només és una hipòtesi que esperem que algun dia es pugui confirmar o rebutjar.

De les quatre que hi trobem, la primera es redueix a un parell de consells per als grans: dir sempre la veritat als infants i introduir els elements reals fins i tot en els contes i les rondalles (p. 1028/1936). La segona ja la formen dos consells per als grans i dos per als petits. Als grans els aconsella: *"El raciocini ha de ser la llei de tota educació, i per això tot allò que vagi en contra d'ell no és humà. De la qual cosa es dedueix que les creences íntimes de cadascú no es deuen ensenyar si no es poden raonar i exposar pràcticament."* I el segon consell per als grans, que gira al voltant de la veritat, acaba amb un contundent *"Deixeu,*

doncs, que els nens, per les seves pròpies deduccions, elegeixin la seva orientació espiritual.” (p. 1068/1936). Els consells als més petits són una crida a la generositat, a compartir joguines i distraccions amb els fills dels soldats i milicians que són al front, i a destinar la meitat dels diners que els pares els donen a les víctimes del feixisme (p. 1068/1936).

La tercera també la formen quatre consells. Els dos destinats als adults conviden a educar els nens en l’humanisme i l’altruisme i a evitar d’inculcar-los *“les idees que ell (el pare) ha pogut comprovar, a través de la seva existència, que són falses i inútils.*” (p. 1128/1936). Els dos destinats als infants tornen a ser una invitació a compartir, en aquest cas les joguines. El segon, en concret, és molt en la línia de les crides i peticions que hem comentat: *“¿Saps, nen, que els nens d’Aragó demanen joguines per a entretenir-se i no pensar en les greus desventures que la guerra desencadenada pels feixistes els ha portat a les seves llars? ¿Ho saps, oi? ¿I què fas que no els envies la meitat de les teves?”* (p. 1128/1936).

La quarta, i última, només es titula *“Per als grans”* i *“Per als petits”*, tot i que també la formen uns quants consells. Als grans els destina tres citacions (de Tolstoi, Emerson i Zola) a l’entorn dels diners i del govern. I als petits els recomana de dir sempre la veritat, de donar joguines per als infants d’Aragó i de donar *En Patufet*, quan l’hagin llegit, a algun altre infant que no pugui comprar-lo (p. 1158/1936). Els consells dedicats als grans ens recorden textos d’una nova secció apareguda l’any 1936 (núm. 1695, del 9 d’octubre), titulada *“Pàgina Floreal”*, que recull escrits molt variats en la línia de la pedagogia alternativa que propugnava el C.E.N.U. Sempre són textos provinents d’una revista anomenada *“Floreal”*, que es va començar a publicar, en castellà, a Barcelona l’any 1928 i de la qual només hem pogut localitzar un exemplar (núm. 6, del 16 de març de 1928) que es conserva a la Biblioteca de Catalunya. Els primers textos reproduïts corroboren aquestes dates (p. 1203 i 1275/1936).

No l'hem considerada una secció específica de guerra, perquè, com és obvi, no n'hi poden haver referències.

Les tribulacions de Joan Despí:

Podem dir que és la primera secció clarament de guerra, ja que té una capçalera fixa que s'anirà repetint entre els números 1698 (30-10-1936) i 1705 (18-12-1936), que és el que dura. Una capçalera que a més del títol inclou una il·lustració d'un soldat disparant. La història la signa Roig de N'Hug, pseudònim que no hem pogut identificar ara com ara, i de vegades inclou una il·lustració complementària, amb escenes de guerra o no. Es tracta d'una narració en forma de diari personal (s'inicia, significativament, el "*Dilluns, 20 de juliol del 1936*" –p. 1274/1936- i acaba el "*27 d'octubre del 1936*" –1394/1936-), que suposadament escriu un vailet de 14 anys (p. 1370/1936), en Joan. Diem suposadament, perquè ni el registre lingüístic triat ni el personatge resulten gaire versemblants (a tall d'exemple podem dir que el vailet, tot i els seus 14 anys, no s'havia adonat que la seva mare estava embarassada i queda parat de tenir un germanet: p. 1322/1936). De bon començament té força referències a la guerra, als primers dies de l'alçament feixista a Barcelona: cavalls morts pels carrers, sang i destrucció, la pèrdua del pare en la revolta...; però aviat esdevé una història d'amor, lacrimògena, individual i amb final feliç, ja que en Joan acaba anant a una escola d'adults, trobant feina i anunciant que la veïna, la Rosa, també l'estima (p. 1442/1936).

Contes i narracions:

Tot i que de contes i narracions ("històries" també les solen anomenar) n'apareixen sempre a la revista, fins al punt que podem dir que en són la base, la matèria primera, també l'any 1936 comença una secció nova titulada "Contes i narracions" (núm. 1703, del 4 de desembre de 1936) amb capçalera pròpia, sense il·lustracions, que es repetirà sense

periodicitat fins al núm. 1730 (18-6-1937). La característica general de les tres narracions que s'agrupen sota aquesta capçalera, signades per tres autors diferents i distribuïdes en sis números de la revista ja que sobretot la tercera és molt llarga, és l'antibelicisme. Un antibelicisme temporalment i geogràficament molt allunyat de l'entorn i de l'època en què es publiquen les narracions i que no té res a veure, doncs, amb la guerra civil ni amb els desastres i les privacions que patia la població catalana. Ara bé, creiem que no són pas triades perquè sí, aquestes narracions, i per això, ens ha semblat que valia la pena d'incloure-les com a secció específica de guerra, perquè en són una denúncia contundent. Hem de suposar que una denúncia d'aquestes característiques no hauria pogut ser ambientada a la Catalunya del moment, sigui perquè no hagués passat la censura, si n'hi havia, sigui perquè hagués pogut posar en perill la continuïtat de la publicació.

La primera, titulada "*La prehistòria*" la signa el conegut escriptor de Monòver, en llengua castellana, José Martínez Ruiz (Azorín) (1873-1967), que precisament aquells anys era a l'exili. No hi consten ni l'any que va ser escrita, ni que sigui traduïda, però es nota. Es tracta d'un diàleg futurista (va encapçalat per una breu citació de Wells: "*Som al començ del començ*") en el qual un historiador intenta d'explicar a un seu deixeble, sense acabar-se'n de sortir, el "*període de l'electricitat*". L'home li parla de mots totalment en desús com *jornal, monedes, fusells, presons...* i sobretot d'un mot incomprendible encara fins i tot per al mateix professor, *honor*. La narració té diàlegs com aquest:

"-I què en feien dels fusells?"

"-Mataven els altres homes quan s'esdevenia una guerra.

"-Matar els altres homes! Això és enorme, colossal estimat mestre. ¿Es mataven els homes els uns als altres?"

"-Es mataven els homes els uns als altres.

"-He de creure-ho?" (p. 1399/1936).

La segona, distribuïda en dos números (1705 i 1706), la signa Magdalena Vernet i es titula "Els dos hisendats". L'acció se situa "*en una contrada d'Amèrica*", de l'Amèrica

colonial, esclavista, que tant podem identificar amb el Sud dels Estats Units, com amb les plantacions de Cuba, Puerto Rico... L'autora hi tracta el tema de l'explotació dels esclaus, però fonamentalment de la manipulació que fan els poderosos, els dos hisendats en aquests cas, per aconseguir que els altres es matin per uns suposats ideals que només els beneficien a ells (ps. 1446-47 i 1466-67/1936).

La tercera, i darrera de la secció, està distribuïda en tres números de l'any 1937 (1728, 1729 i 1730). Es titula "*La glòria militar*" i la signa Alfons Karr, possiblement l'escriptor francès Alphonse Karr, el pare de l'escriptora Carme Karr, tot i que tampoc no es diu que sigui un text traduït. Es tracta d'un conte que ens explica com dues ciutats veïnes, Nihilburg i Microburg, enfrontades secularment per un om que hi havia al límit entre els dos estats i del qual tots dos s'atribuïen la propietat, s'arriben a destruir completament a causa de la incapacitat i del desig de glòria dels seus governants (ps. 514, 539 i 563/1937). Una altra denúncia de l'absurditat de les guerres, feta en plena guerra civil.

Estampes de reraguarda

Nova secció formada per cinc narracions curtes independents que, com indica el títol, es desenrotllen a la reraguarda, concretament a Barcelona, i que protagonitzen una sèrie de personatges que viuen la nova realitat de la ciutat: refugiats, cues, ferits als hospitals... Com a tret estilístic més rellevant hem d'assenyalar que algunes són escrites en primera persona, per un narrador, doncs, que ens explica allò que viu o ha conegut d'una manera ben directa per donar-hi un to marcadament realista i versemblant. Una nota afegida a la segona narració n'és una bona mostra: "*Com que aquestes <<estampes>> són verídiques, ens abstenim de donar alguns noms per tal de no delatar-ne massa els protagonistes.*" (p. 208/1937). No ens podem estar de pensar que també es podien haver titulat "*Pàgines Viscudes*". L'altre tret estilístic que comparteixen també les lliga clarament a la literatura típica d'*En Patufet*, i més concretament a la d'en Josep M.

Folch i Torres. Em refereixo a la moralitat que sempre es desprèn de les actituds i actuacions dels personatges. Uns personatges, la generositat i humanitat dels quals sempre acaben aflorant, fins i tot en les circumstàncies més adverses. A part d'aquestes característiques, també comparteixen autor i il·lustrador. L'autor s'amaga en el pseudònim "John Goodman", que ara com ara no hem pogut identificar. L'il·lustrador és Carles Bécquer, dibuixant de la capçalera i les il·lustracions. La primera capçalera ens presenta una escena del front amb soldats disparant i tancs. Potser es va considerar poc de reraguarda i es va canviar per estampes que s'hi relacionessin més directament: una cua vigilada per un milicià, uns pagesos llaurant i i traginant sacs i unes mans acollidores amb els infants i els ferits. Aquesta es va mantenir en la resta de narracions, juntament amb el títol escrit amb lletra lligada. A més de la capçalera, les dues primeres tenen una il·lustració cadascuna, relacionada amb la història narrada, naturalment, però alhora amb la realitat del moment, almenys la primera, ja que ens mostra els protagonistes de camí cap a l'hospital i la cua de què parla el text.

La primera narració, titulada "*L'home valent*", va aparèixer al núm. 1712 (5 de febrer de 1937). L'argument gira a l'entorn d'un milicià ferit, que demana de poder veure tres dels seus fills, refugiats en algun poblet de Catalunya, ja que es creu morir. Localitzen els fills i el mateix alcalde del poble on estan acollits els acompanya a Barcelona. Pel camí els recomana sobretot de ser valents com el seu pare, de no deixar-se portar pels sentiments i de ser capaços de no plorar. Els infants ho aconsegueixen, però el qui no se n'acaba de sortir és l'alcalde: "*tots tres s'adonaren que era ell, l'home cepat, l'home valent, el qui no havia pogut contenir les llàgrimes, i que, dissimuladament, es passava el mocador pels ulls.*" (p. 129/1937). La segona, titulada "*El cap d'estació*" és una altra història de sentiments i de refugiats. En aquest cas, en Marc, un cap d'estació sorrut i malhumorat, a qui tothom anomena "*en Vinagre*", mostra el seu bon cor amb un refugiat que li porten a l'estació perquè l'han enxampat sense

bitllet (p. 207-209/1937). La tercera, com indica el títol, és la història de “*L’home feliç*”, però no el del conte tradicional, sinó el de la reraguarda, ja que té la sort de no menjar mai pa i, doncs, de no haver de fer cua per obtenir-ne: “*Fins ara hom deia que l’home feliç no porta camisa, però en les actuals circumstàncies l’home feliç –al meu modest parer- és el qui no menja pa.*” (p. 257/1937). En Joan, que és com es diu, acabarà fent cua per aconseguir pa per a quatre orfes que viuen al davant de casa seva, fet que l’ajudarà a ser feliç de debò. La quarta es titula “*El subsidi*” i ens narra, després d’una introducció explicant-nos la situació dels refugiats bascos a Catalunya, la història d’un matrimoni de refugiats bascos amb sis fills, la mare dels quals, en un moment de debilitat fa trampa i cobra dues vegades el subsidi que els ofereix el seu govern. Penedida, torna els diners i explica la veritat, fet que commou el funcionari, que cada dia veu un bon grapat de gent que intenta cobrar-lo sense tenir-hi dret, i fa que la dona es quedi els deu duros de més amb aquestes paraules: “*-Els primers eren per a vós i el vostre home; els d’ara són per als vostres fills.*” (p. 345/1937). La cinquena i última narració va aparèixer al número 1724 (30 d’abril de 1937) i es titulava “*Cosins-germans*”. De bon començament ens sembla una història totalment deslligada del títol de la secció, ja que ens presenta dos cosins germans, l’Andreu i l’Hilari, l’un orfe que ha hagut d’anar a viure a casa de l’altre, que més aviat semblen germans fins que renyeixen per l’amor d’una veïna, com s’esdevé a tantes històries d’*En Patufet*. Acaben tan renyits que l’Hilari marxa a viure a Madrid. Al cap de vint anys, quan Barcelona comença a rebre les primeres onades de refugiats de Madrid, l’Andreu es recorda del seu cosí i fa mans i mànigues per localitzar-lo i oferir-li casa seva, a ell i als seus, que accepten: “*Les hores de dolor els havien tornat a solc; les hores tràgiques d’una guerra fratricida –oh, paradoxa!- els havia agermanat per sempre més.*” (p. 418/1937).

La guerra a les seccions habituals:

Com ja hem assenyalat, la voluntat de continuïtat i de normalitat, malgrat les circumstàncies, fa que les diverses seccions de la revista continuïn sense diferències excessivament cridaneres. Aparentment, doncs, no hi ha canvis, però els lectors de seguida es devien adonar que algunes de les seccions canviaven una mica de tarannà, enfocaven d'una manera una mica diferent segons quins temes i desapareixien les referències religioses a totes les seccions, com veurem. Podem dir que *En Patufet* continuava igual i amb els mateixos ideals (catalanitzar, moralitzar i instruir), però la moral catòlica, que sempre havia predicat i defensat, queda somorta a la majoria de seccions i en alguns casos és substituïda per una nova moral clarament laica, com hem vist en algunes de les noves seccions que hem comentat i com veurem en alguna de les antigues. Per què el canvi? Les circumstàncies hi obliguen. No sabem, ara com ara, si hi havia una censura directa, però el que sí que és clar és que tots els col·laboradors es van autocensurar. Hem de tenir en compte, com han assenyalat diversos estudiosos, que la redacció d'*En Patufet*, amb en Josep Maria Folch i Torres al davant, va haver d'anar a declarar davant dels Comitès del C.E.N.U. i de les Arts Gràfiques. A quins acords van arribar? Per què podia continuar pràcticament amb els mateixos col·laboradors i amb les mateixes seccions una revista tan clarament catòlica? Ara com ara no ho sabem, però el que sí que es veu que va quedar clar a tots els homes d'*En Patufet* és que havien de ser prudents, que havien de deixar de banda segons quins temes, especialment els religiosos. I ho van ser, no cal dir-ho. El dietari de J. M. Folch i Torres ho deixa ben palès, malgrat la prudència amb què hi escriu, en aquest breu text del 5 de desembre de 1938: "*Fam. Es veu circular pels caminets dels camps tot de gent amb cistells i sacs que van a la recerca de menjar per les pagesies. És un espectacle depriment. De vegades la ploma se m'atura, i de bona gana estriparia la feina obligada, que em sembla tan minsa i sense suc ni bruc, davant de l'horrible tragèdia que estem vivint. Però és que de tot això que sento no se'n pot parlar.*" (Citada per Josep Miracle, p. 414).

El canvi més substancial a totes les seccions, com hem avançat i com veurem en referir-nos a les principals, no hi ha dubte que és la desaparició de qualsevol referència religiosa, els anuncis (objectes per a primeres comunions, passió d'Olesa de Montserrat...) inclosos. Abans del 18 de juliol de 1936 la religiositat era present a moltes seccions i les notícies religioses hi tenien una presència indiscutible. Gosaríem dir que a partir de la proclamació de la República augmenten i tot, com per fer una mica de contrapès al laïcisme que s'imposava des dels organismes oficials. D'exemples en podríem donar molts, però ens limitarem a alguns dels més significatius: l'any 1932, per exemple, la revista mostra el seu rebuig a l'expulsió de la Companyia de Jesús de l'Estat espanyol i a la retirada del crucifix de les aules escolars. L'any 1933 s'hi dóna notícia de la mort del bisbe Carsalade du Pont, de la peregrinació a Roma de la Federació de Joves Cristians de Catalunya, de la Gran Diada Infantil a Montserrat... L'any 1934 hi trobem la necrològica del pare Miquel d'Esplugues i el 1935 l'anunci dels Pastorets d'en Folch i Torres al Teatre Novetats, per exemple. Encara el 1936 en tenim bones mostres: tot i que no s'havia dit ni una paraula dels fets d'octubre de 1934, al núm. 1678 Josefina Solsona i Querol hi signa la narració "*L'església cremada*" (p. 686/1936); una secció com els "*Fulls de la nostra història*" es dedica a una festivitat religiosa popular com és la processó de la Tramunta (p. 718/1936); s'hi comenta el nomenament de Prefecte de la Biblioteca Vaticana en la figura del pare Anselm Maria Albareda (p. 740/1936); etc. Totes aquestes referències, totes, desapareixen de cop i volta i al llarg dels tres anys de guerra.

Hi ha seccions que per diverses raons (temàtica que s'hi tracta, atemporalitat, fantasia...) no tenen referències a la guerra perquè no hi escaurien, semblaria forçat o fora de lloc: "*Episodis i aventures*" d'en Jordi Català, "*En Patufet i en Jepó – tripulen un avió*", que signa "Stop" (pseudònim no identificat), els "*Fulls de la nostra història*" d'en Josep Font i Solsona, la secció d'entreteniments "*Endevina endevineta*", les narracions per capítols que hi van apareixent regularment

com “*El califa cigonya*”, “*El salvament de Fàtima*”..., les faules en vers d’en Guerau, les històries signades per Hug de Riverol (pseudònim no identificat), per R. Bir (pseudònim de Ramon Blasi i Rabassa) o per Joaquim Muntanyola, etc. etc. etc. Podem dir que es mantenen allunyades de la guerra sense que els autors hagin de fer gaire esforç per no reflectir-la. Això no vol pas dir que molt escadusserament no hi aparegui alguna referència. A la secció “*Endevina endevineta*” del número 1792, per exemple, apareix la paraula “refugiat” al logogrif numèric (p. 815 i 839/1938). Hi ha una faula d’en Guerau, titulada “*El jonc i el roure*” (p. 1228/1936), que, a diferència de les que sol escriure, sembla un al·legat a la lluita, una invitació a no deixar-se vèncer, a no claudicar, com si el subconscient traís l’autor en les circumstàncies que viu el país. La moralitat final, per no dir tot el poema, és contundent: “*Morir, primer, prefereixo,/ que ajupir-me a tort i a dret.*” (p. 1228/1936). Al costat d’aquestes seccions, però, n’hi ha d’altres que tenen un gran pes a la revista i que de mica en mica van reflectint la realitat del moment, que no és altra que la de la guerra, que es fa omnipresent en tots els aspectes de la vida quotidiana de la reraguarda i, doncs, els col·laboradors de la revista no es poden estar de reflectir.

Film Llampec:

Es tracta d’una secció bastant regular, formada per un conjunt de versos humorístics, signats amb el pseudònim “A. Txim”. La secció gosaríem dir que és hereva d’una d’anterior titulada “*Patufet Films – Noticiari sonor*”, que signava “John-Tink-Ungek”, pseudònim de Ramon Blasi i Rabassa, que també podria ser que fos l’autor de la secció que comentem. Com insinuen tots dos títols, els versos ens presenten breus escenes de la realitat quotidiana, sempre amb clau d’humor, de vegades amb ironia i alguna amb sarcasme i tot. No ens ha de fer estrany, doncs, que alguns comencin a fer broma sobre individus i sobre situacions relacionats amb la guerra. El primer que trobem que hi fa referència és una crítica dura a les dones que acaparen aliments, ja que “*Una tal*

<<donya>> *Anastàsia/ que és de Gràcia/ o el voltant/ feia cues tot el dia/ car volia/ teca en gran*". Tanta n'acapara la bona dona que al final se li fa malbé, fent honor a la dita popular que "qui tot ho vol, tot ho perd". Els versos acaben amb un contundent: "*(L'hi està bé,/ per avara i per trafica!)*" (p. 1478/1936).

A partir d'aquest cada vegada n'hi van apareixent més que reflecteixen d'una manera clara i divertida les noves realitats quotidianes. Són d'allò més interessants, perquè ens parlen de la guerra, i sobretot dels problemes que genera a la reraguarda, i de les maneres com se les empesca la gent, sobretot els barcelonins, per trobar-hi solucions, per sobreviure i notar-ne com menys millor els efectes. És per això que hi tracta tota mena de temes: la Setmana de l'Infant, que substituïa oficialment els Reis (p. 42/1937) i a la qual ja ens hem referit; les cues que s'han de fer per a tot: "*Aquest any no hi hagué Rua,/ car la Rua ja s'ha fet/ una mica en cada cua/ del carbó, del pa i la llet.*" (p. 209/1937) i la intenció de l'Ajuntament de prohibir-les (p. 722/1937); la crida dels reservistes per a servir l'Exèrcit Popular, de la qual no s'escapa ningú, fora d'aquells que fan productes de primera necessitat (amb sarcasme fa que dos joves se n'escapin perquè són fusters especialitzats en taüts!) (p. 310/1937) o alguns periodistes de vegades massa vius: "*¿Per què no te'n vas al front,/ i no ací a la reraguarda?/ -¿En la retaguardia, yo?/ ¡Si trabajo en <<La Vanguardia>>!*" (p. 759/1937); el monument al soldat de la plaça de Catalunya (p. 370/1937); les dificultats per alimentar els animals del zoològic: "*Diu que hauran d'emigrar a França/ les feres del nostre Parc,/ no perquè siguin feixistes/ ni tan sols feixistitzants,/ ni hi van – segons assegurin-/ en missions especials,/ sinó perquè la pitança/ els escasseja bastant/ (...).*" (p. 392/1937); l'escassetat de gel la relaciona amb els viatges a la Unió Soviètica i, en el mateix "*Film llampec*", parla de l'èxit dels segells "Pro Infància" (p. 574/1937); l'abundor a Barcelona de "*galeries i terrats/ i patis de tota mena*" on la gent cria aviram (p. 584/1937), així com la d'hortets per cultivar-hi una mica de tot (p. 667/ 1937); l'encariment dels preus dels productes

bàsics (p. 874/1937) i les dificultats per trobar productes com el sucre (p. 788/1937), el tabac (p. 938 i 1090/1937), les patates (p. 1018/1937) o com l'oli, el peix, la carn... (p. 901/1937); les noves formes de saludar, com ara "Salut!" (p. 1138/1937); l'augment del preu de la premsa (p. 467/1938); o els comentaris sobre el front que fan els amics quan es troben (p. 303 i 574/1938).

Aquestes són les referències a la guerra que hem anat trobant en una secció aparentment tan intranscendent com la dels versos humorístics titulada "Film Llampec". Com veurem en la resta de seccions els temes que hi apareixen són pràcticament els mateixos, amb tractaments de vegades molt diferents, però al cap i a la fi els mateixos, ja que són les preocupacions de la gent que viu la guerra des de la reraguarda.

Seria interessant de comentar alguns aspectes estilístics d'aquests versos, ja que l'autor hi utilitza la majoria de recursos humorístics de la tradició popular vuitcentista (distorsions, jocs de paraules, paròdia, exageracions...), però alhora hi dóna un to culte, llibresc, fresc i allunyat de la barroeria, que gosaria dir que els fa molt més moderns i molt més propers als gustos, hem de suposar, dels lectors d'una revista com *En Patufet*. Com a exemple d'aquest ús de referents cultes no em puc estar de citar la primera estrofa d'aquest poema dedicat també a les cues: "*Una cua, dues cues.../ ¿quantas cues heu fet vós?/ Si voleu una altra cua,/ no em talleu pas la del gos.*" (p. 91/1937), sens dubte una paròdia de la corrandia de Jacint Verdaguer que fa: "*Una vida, dues vides,/ quantes vides teniu vós?/ Vós teniu la meua vida/ i la vida de tots dos.*" (*Obres completes*, "Biblioteca Perenne", 1964, p. 965). I ja per acabar, un "Film Llampec" de denúncia, com no trobem en cap altra secció de la revista, ja que sembla que en clau d'humor es poden dir moltes més coses. S'hi denunciï bona part dels problemes que viu la reraguarda per culpa dels desvagats, dels aprofitats... De ben segur que el lector adult hi devia veure reflectides moltes de les situacions que el preocupaven i que veia, impotent, com anaven minant el poder de la Generalitat i de la República.

És el següent: “A París, dies enrera/ -segons la premsa- hi hagué/ una vaga d’espectacles/ que durà més o menys temps./ Nosaltres, ara, de vagues/ no en patim ni en patirem,/ quan caldria que n’hi haguessin,/ si més no, del que us diré:/ <<Vaga de necis que escampen/ les boles a tort i a dret>>;/ <<vaga d’armats>>, car les armes/ al front haurien de ser;/ <<vaga de tots els cuistes/ desvagats que fan el mec/ pel tabac>> (si fos per feina/ no n’hi hauria l’u per cent);/ <<vaga de gent que acapara/ tota mena d’aliments>>;/ <<vaga de cotxes que corren/ i no tenen res a fer>>;/ <<vaga d’avars que atresoren>>;/ quan cal fer córrer els diners...” (p. 416/1937)

Acudits, auques i historietes il·lustrades:

Seguint amb les seccions humorístiques, no podien faltar referències a la guerra en un dels puntals de la revista: les il·lustracions, formades fonamentalment per acudits, però també per auques i historietes il·lustrades. La il·lustració la hi trobem des del primer número de la revista, la portada de la qual és obra d’”Amyc”, pseudònim del dibuixant, editor i escriptor Antoni Muntanyola i Carné (1883-1951), autor també del ninot que havia de ser el símbol de la revista al llarg dels anys: el vailet amb esclops, barretina i un únic elàstic que li aguanta uns pantalons que suposem de vellut. Malgrat tot, els canvis importants pel que fa a il·lustradors, es produeix l’any 1905, quan arran del traspàs de la revista a Josep Baguñà per part del fundador, Aureli Capmany (1868-1954), hi entren com a col·laboradors l’equip de dibuixants de la revista *Cu-cut!*: Joan G. Junceda, Joan Llaverias, Gaietà Cornet, “Apa” (pseudònim de Feliu Elias i Bracons) (1878-1948)... En els anys següents s’hi aniran incorporant els grans noms de la il·lustració catalana del segle XX: Valentí Castanys (1898-1965), Lluís Mallol (1900-1968), Josep M. Mallol, que signava “Lollam” (1910-1986), Miquel Cardona, que signava “Quelus” (1903-1964), Antoni Batllori Jofré (1915-1999), Jaume Juez i Castellà, que signava “Xirinius” (1906-2002), Carles Bécquer i Domínguez (1889—1968),

Joaquim Muntanyola i Puig (1914), que hi signa “Kim”, etc. etc. Això no vol pas dir que els anteriors hi deixessin de col·laborar, sinó tot el contrari: autors com Llaverias, Cornet i Junceda en van ser puntals fins als darrers números. Tant és així que l’any 1925 s’inicià una col·lecció dedicada als homes d’en Patufet (Ed. David), de la qual sortiren sis números, tres de dedicats als il·lustradors esmentats, i els altres tres a alguns dels puntals literaris: Josep M. i Manuel Folch i Torres i “Clovis Eimerich”, pseudònim de Lluís Almerich i Sellarès (1882-1952). No cal dir que aquests mateixos dibuixants, també eren els autors de les auques, de les historietes il·lustrades..., i fins i tot dels anuncis. Unes historietes il·lustrades que també es consideraven importants, ja que sovint apareixien en color i solien tancar la revista, a la contraportada. Unes historietes que es caracteritzen, com els acudits, per l’humor fi i intel·ligent i pel fet de tenir el text a sota de la vinyeta, seguint la tradició de les auques. La influència del còmic americà encara havia d’arribar, per això encara no trobarem textos a dins de la vinyeta.

Els acudits generalment eren formats per dues parts complementàries: la il·lustració i el text breu que l’acompanyava al peu. Uns acudits obra dels grans noms de la il·lustració catalana que ja hem esmentat, presents a tots els números d’*En Patufet* de totes les èpoques i amb unes característiques semblants: línies molt netes i expressivitat dels personatges, pel que fa als dibuixos, i humor blanc o tou pel que fa als textos: els temes i les paraules barroers deixen pas a les situacions més quotidianes i als jocs de paraules, en definitiva a l’humor fi i intel·ligent. La importància que hi dóna la revista es demostra en el fet que gairebé sempre la portada sigui un acudit. Les referències a la guerra ja hi comencen a aparèixer al mateix 1936 i en general podem dir que tindran unes característiques semblants a les que trobem als versos humorístics d’“A. Txim”, que ja hem comentat: seran una bona mostra de la vida quotidiana a la reraguarda.

La primera referència a la guerra la trobem en un acudit de l’any 1936 (núm. 1694 del 2 d’octubre) i és obra d’en Gaietà Cornet, que el signa amb el cor flamejant característic,

que inclou les lletres “net”. Hi veiem un nen assegut en una taula d’estudi i el pare al seu costat, dret, que li diu somrient: “-Quina sort hem tingut que aquest curs et toqui estudiar Geografia d’Espanya! Perquè amb l’afició que tens a mirar com marxen les operacions del front, tot el dia te’l passes de nas al mapa.” (p. 1174/1936). D’en Cornet en trobarem un gran nombre als anys següents, sens dubte serà l’autor que més referències hi farà: hi parlarà dels bombardeigs (p. 1474/1936) i dels refugis (p. 290/1938), de l’acaparament d’aliments (p. 65/1937, p. 313/1938), de la instrucció militar als parcs i carrers de Barcelona (p. 218/1937), de les dificultats de les comunicacions (p. 227/1937), de la pèrdua de valor dels diners (p. 382/1937), dels problemes i maldecaps de la gent a causa de la guerra (p. 962/1938), de les cues, restriccions i dificultats per trobar segons quins productes (p. 526, 764, 965 i 1003/1937, p. 500, 511, 529, 650, 674, 746, 770, 842, /1938) i segons quins objectes, com per exemple la premsa estrangera (p. 410/1938). De vegades, es limita, amb ironia, a denunciar com s’estan acostumant a la violència: en un estudi de dibuixant hi ha dos individus parlant: “-Quin horror!/ -Sí, fillet; és una escena de guerra./ -No, no; si el que trobo horrorós no és el que representa, sinó la manera d’estar representat el dibuix.” (p. 611/1938). Per acabar, ho faré amb un acudit que possiblement és autobiogràfic, i que demostra les penúries que devia passar tothom a Barcelona, però que alhora també és una mostra de l’enginy, del joc lingüístic i de l’humor fi, que tant característic és d’en Cornet i dels dibuixants d’*En Patufet* en general. Hi ha dos dibuixants, un de gran i un de jove. I l’un diu a l’altre: “-No sé què ho fa, però en aquests dies només sé fer acudits de patates, de mongetes.../ -Ja tens pega, tu, també!/ -Fixa’t, però, que tampoc no és... pega dolça.” (p. 679/1938).

Altres autors que també hi fan referències són Lluís Mallol, que al primer hi introdueix el diàleg següent, entre un marit que acaba d’arribar del metge amb cara de pomes agres i una muller més aviat grassa que el rep amb roba d’estar per casa i sabatilles: “-¿Què t’ha dit el metge, Peret?/ -Noia, diu

que tinc molt sucre.../ -Ves quina sort, després de tot, tan escàs com ara va!...” (p. 1382/1936). En altres hi fa sortir un milicià (p. 9/1937) o hi parla de l’escassetat de segons quins productes com els ous (p. 1099/1937).

També n’hi trobem d’en Junceda, que ara hi dibuixa un noi vestit de militar (p. 25/1937), ara fa una portada amb una noia d’allò més elegant i maquillada, amb una lletera a la mà i un comentari que diu. *“LA MODA FEMENINA. Bonic vestit de tarda, propi per a cues de llet.”* (p. 749/1937). I encara uns quants que no van signats i que tracten temes molt semblants als que hem esmentat: jocs de paraules com el següent: *“-Avi, vostè em va dir que al pare li havien fet mal al front, i el que porta embolicat és la galta.”* (p. 126/1936 i semblant a la p. 294/1938), o el fet amb la paraula “refugi”: *“-Com han canviat les coses! Abans es feien els refugis a dalt de les muntanyes, i ara els fan al fons de les ciutats”* (p. 946/1937); bombardeigs (p. 1463/ 1936 i p. 686/1938), augments de preus (p. 1091/1938) o cues pel tabac (p. 872/1937).

D’auques i d’historietes il·lustrades referies a la guerra n’hi ha poques. Les que hi hem trobat fan referència a temes idèntics: les cues (p. 589 i 1001/1937) i la dificultat per trobar aliments (p. 1099/1938).

Pòrtic:

El “Pòrtic” podríem considerar-lo l’editorial de la revista. “Jordi Subirà”, pseudònim de Magí Valls i Martí, l’autor que més en signà aquest darrers tres anys d’*En Patufet*, l’anomena *“el lloc preferent d’un periòdic”* (p. 27/1937). La importància que té, la provaria el fet que durant molts anys l’hagin signat persones relacionades amb la família Folch i Torres: Manuel Folch i Torres, per exemple, el va signar durant anys amb el pseudònim “Abecé”. L’any 1928, en morir, el va substituir Eugeni Leon i Folch, fill de Mercè Folch i Torres, amb el pseudònim “Helf”. A partir del 1936, qui més en signa, com hem dit, és Magí Valls i Martí. També en signen “Otger” i Josep Font i Solsona, que podrien correspondre a una mateixa persona. Malgrat tot, no podem

pas dir que el “Pòrtic” sigui un text excessivament significatiu, almenys durant els anys de guerra. S’hi continuen presentant les necrològiques, s’hi continua parlant d’algunes efemèrides, però en general s’hi tracten temes d’allò més diversos, sovint pures anècdotes i tot. Apareix sempre a la tercera pàgina de la revista, excepció feta d’alguna vegada que s’omet, com per exemple al número 1686, el primer que va aparèixer després de la revolta feixista. Té capçalera pròpia i força variada: de vegades només hi apareix el nom amb algun ornament, d’altres l’acompanya el mateix Patufet amb d’altres personatges.

Com he apuntat, durant els anys 1936-1938 el “Pòrtic” pràcticament no en diu mai res, de la guerra. Podríem dir, segons com ens ho mirem, que és la millor mostra de la línia de la revista: normalitat i continuïtat i, doncs, deixar la guerra com més allunyada millor dels joves lectors. Aquest fet tan palès fa que sovint ens resulti una mica sorprenent, i de vegades violent i tot, llegir segons quines coses sabent que el país està en guerra. D’exemples n’hi ha molts, però en destacarem alguns, els que ens han semblat més cridaners, tots signats per “Jordi Subirà”: el primer “Pòrtic” que torna a signar l’any 1936 (núm. 1691, de l’11 de setembre) hi parla de tots els tòpics del setembre: verema, algun fet històric ocorregut durant aquest mes... No hi diu ni mitja paraula de la guerra ni tan sols dels fets de l’11 de setembre de 1714! Altres mesos farà el mateix. Les setmanes següents en dedica a “*Les xeriguetes d’injeccions*”, a la mort del científic J. B. E. Charcot, a la “*Importància de la vacuna*”, a “*L’origen dels bitllets de banc*”... Durant l’any 1938, aquest distanciament de la realitat encara s’accentuarà: diríeu que com més greu és la situació, menys en vol, o en gosa, parlar el senyor Valls. Al primer “Pòrtic” de 1938, que porta l’any per títol, com ja havia fet en el que tancava l’any 1937, no diu absolutament res de la guerra. Hi parla “*d’enigmes que no hi ha persona capaç de solucionar*” (p. 3/1938), però de seguida ens adonem que aquests enigmes es redueixen a anècdotes i que no n’hi ha cap que plantegi els problemes que de debò preocupen la població catalana. Els que hi trobem les

setmanes posteriors són quatre quarts del mateix: el titulat "Llibres per a infants" es dedica a denunciar una col·lecció innominada plena de faltes d'ortografia (p. 27/ 1938). No hi diu res, per exemple, d'*El més petit de tots* de la Lola Anglada, que havia editat feia poc el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya. En un altre del mes de març, ens hi parlarà dels ametllers florits (p. 219/1938). El sùmmum arribarà en el titulat "*Barcelona, ciutat d'hivern*", ja que hi culpa el fred del poc turisme d'aquell hivern! (p. 243/1938).

Malgrat tot, n'hi ha uns quants que d'una manera indirecta sembla que facin referència a la nova situació, i ho fan en una línia més propera a les notes i advertiments que com hem insinuat podien ser inspirats pel C.E.N.U. que no pas en l'ideari d'*En Patufet* de tots aquests anys, ideari que "Jordi Subirà" havia defensat amb passió abans de la guerra. En un "Pòrtic" titulat "*La humanitat ha lluitat sempre*" hi fa afirmacions com aquestes: "*L'home, des dels temps més reculats, siguin històrics, protohistòrics o prehistòrics, ha lluitat sempre per tal d'anar millorant la seva condició sota l'aspecte personal, polític i social.*" Hi continua amb una defensa aferrissada de la llibertat i del dret de l'home a defensar-la i recomana diversos autors clàssics (Xenofont, Plutarc...) per corroborar-ho (p. 1147/1936). El que tanca l'any 1936 és el més significatiu de tots, i el que més directament toca el problema de ple. Pel contingut no sembla un text de "Jordi Subirà", per molt que el signi. Els que seguiran els propers anys ens demostraran que va ser com un mal moment, una autocensura potser una mica excessiva. Hi fa afirmacions com les següents: "*L'any 1936 passarà a la Història com un dels anys més dolorosos de la vida del nostre poble. Les lluites que s'han desfermat no deixaran pas de marcar un solc profundíssim que restarà per sempre com una divisòria entre dues èpoques completament diverses. Nosaltres que presenciem aquest canvi essencial entre allò que era i allò que ha de ser, estem segurs de no tornar a veure el redreçament de les coses enderrocades, mentre que*

esperem, confiats, l'aixecament d'un ordre més just, més equitatiu i més humà.

“Els grans trasbalsaments històrics es produeixen sempre d'una manera violenta i cruenta. El xoc entre un sistema que es mor i altre sistema que neix, no pot mai representar un acte esporàdic, puix que, si així fos, presuposaria el retorn a l'estat de coses que s'ha volgut destruir.” (p. 1459/1936).

És cert que hi ha alguna altra referència, però cap de tan contundent com la que acabem d'esmentar: en algun moment parla del *“trasbals que tots estem vivint”* i de com han tornat els cotxes de cavalls per l'escassetat de combustible (p. 1219/1936), en altre demana que s'obrin urgentment instituts i universitats, que encara restaven tancats pel novembre (p. 1363/1936); en altre fa referència als Jocs Florals suspesos (p. 411/1937). En general, però, hem de dir que precisament el *“Pòrtic”* és una de les seccions en què menys es reflecteix la vida de la reraguarda, la vida de milers i milers de ciutadans que sobreviuen enmig de privacions de tota mena. Potser, en el fons, els lectors ho agraiïen, potser els era una de les úniques fugides permeses de la realitat quotidiana, massa dura per poder-la suportar a tothora i per trobar-la, també, a les pàgines d'*En Patufet*, si no era per riure-se'n una mica, com hem vist que eren capaços de fer els col·laboradors artístics i algun dels literaris.

Pàgines Viscudes:

De les seccions fixes d'*En Patufet* la més popular, sense cap mena de dubte, és la titulada *“Pàgines Viscudes”*, escrita per Josep M. Folch i Torres i il·lustrada per Joan G. Junceda, des de la primera que va aparèixer a les pàgines de la revista, el 27 de març de 1915. La introducció d'aquesta nova secció, anunciada en números anteriors, juntament amb una altra de titulada *“En Jordi”*, a càrrec de Lluís Folch i Torres, i altres canvis externs de la revista (augment del nombre de pàgines...) marquen la nova línia de la revista de ser cada vegada més juvenil i menys infantil (d'aquí la necessitat de suplementos com *“Violet”* o *“Esquitx”*, als quals

ja hem fet alguna referència). En aquesta nova etapa, Josep M. Folch i Torres i les *Pàgines Viscudes* hi tindran un pes fonamental i esdevindran, com han reconegut crítics, estudiosos i el mateix Bagunyà, el pal de paller de la revista, la secció més esperada. No ens ha de fer estrany que quan per alguna raó molt especial no les poden publicar s'afanyin a justificar-ho: bona fóra que els lectors es poguessin arribar a pensar que la revista havia perdut un col·laborador com en Josep M. Folch i Torres! La veritat és que ben poques setmanes va mancar a la cita, el prolífic escriptor: una malaltia a final de 1924 i l'operació que finalment se'n derivà el 1925, i una altra malaltia de començament de 1937 diria que són les úniques "desercions" que es va permetre. Precisament aquesta darrera malaltia, que entra de ple en el període que estudiem, ens forneix un dels exemples més clars de com eren d'esperades i valorades les *Pàgines Viscudes*. La revista hi dedica un "Advertiment", amb negreta i ben destacat, que diu el següent: "*Els nostres estimats lectors en el present número trobaran a mancar les acostumades i saboroses <<Pàgines Viscudes >>. És degut a la malaltia que sofreix el nostre benvolgut company Josep M. Folch i Torres. Així, però, que s'hagi restablert –i des d'ací fem vots perquè sigui ben aviat-, la seva signatura reapareixerà novament a les pàgines d'EN PATUFET. Nosaltres som els primers de lamentar l'absència d'un element tan essencial per al nostre setmanari.*" (p. 54/1937). Al cap de cinc setmanes es tornarien a publicar, amb la normalitat i regularitat de sempre. La revista, amb el títol d'"Advertiment important", ja ho anunciava al número anterior (núm. 1713 de 12 de febrer), amb aquestes paraules finals: "*El nostre company agraeix, des d'aquestes pàgines, l'interès que els nostres estimats lectors han tingut per a ell durant el curs de la seva malaltia.*" (p. 166/1937). No ens ha de fer estrany, perquè veritablement les *Pàgines Viscudes* eren tot un fenomen social.

Com hem dit, van començar a *En Patufet* l'any 1915, signades amb el pseudònim "El narrador Gentil", pseudònim que Folch i Torres mantingué fins l'any 1919, tot i que

escadusserament l'any 1918 alguna ja signada amb nom i cognoms. S'hi van publicar setmanalment fins al darrer número, el desembre del 1938. L'origen l'hem de buscar en uns textos breus en prosa que l'autor ja havia escrit per a la revista *La Renaixensa* a començament de la dècada de 1900. Es tracta de narracions curtes, de vegades amb predomini del diàleg (n'hi ha algunes de basades en peces teatrals de l'autor i tot) que, com el seu nom indica, pretenen de reflectir la realitat contemporània a l'autor. Solen ser peces, doncs, allunyades de la fantasia i de la narrativa tradicional (rondalles, faules...), tan presents en la literatura infantil feta fins aleshores, i centrades en la vida quotidiana del país, tant del camp com de la ciutat, sobretot de Barcelona. Per les seves característiques gosaríem dir que estan més emparentades amb el quadre de costums vuitcentista que no pas amb la narrativa curta modernista, per molt que Josep M. Folch i Torres s'iniciés literàriament en aquest corrent amb obres per a adults com *Lària*, *Joan Endal*, *Aigua avall...* Les narracions tenen un to marcadament realista, doncs, pel que fa a la creació d'ambients (realisme que reflecteixen amb la mateixa força o més les il·lustracions de Junceda), però Folch i Torres se n'allunya força a l'hora de crear el caràcter dels personatges. Els seus personatges es mouen en ambients reals i fàcils de reconèixer per part dels lectors, per molt que els noms de lloc sovint siguin ficticis (excepció feta de les narracions que tenen Barcelona com a escenari), però si els analitzem mínimament, ens adonem que són uns personatges molt plans, molt repetits, molt previsibles, mancats de psicologia. Un dels exemples més cridaner del que diem és l'abundor d'orfes i de vídues a les *Pàgines Viscudes* de totes les èpoques. Potser perquè Folch i Torres, imbuït per la pedagogia dominant a l'època, per la moral cristiana que sempre va defensar i mostrar en les seves obres infantils i juvenils, i potser, encara, per ser fidel a la finalitat de la revista ("catalanitzar, moralitzar i instruir"), va decidir que els seus personatges serien més com ell voldria que fossin que no pas com eren en la realitat els models, i com de fet apareixen en les seves obres per a adults. En el

fons és una característica ben noucentista: aplica l'arbitrarisme d'Ors, de Carner, de Guerau de Liost... i desdibuixa la realitat, pel que fa al caràcter i a la personalitat dels personatges, per apropar-se a un ideal de nois i noies gairebé perfectes, amb un fons de bondat que sempre els acaba sortint, amb una rectitud moral, normalment tramesa pels pares, que sempre acaba triomfant, i amb uns ideals i objectius a la vida molt propis de la societat burgesa amb què Folch i Torres s'identifica clarament i que, naturalment, acaben per prevaler. Gosaria dir, doncs, que almenys pel que fa a personatges, el seu realisme és un realisme líric, en el sentit que l'ha utilitzat Ricard Torrents, quan diu, referint-se a un personatge tan popular d'en Miquel Martí i Pol com és l'Elionor: "*D'aquesta lirització de la realitat, d'això que passa en aquest recorregut des de la realitat en brut fins a la bellesa poètica, no en sé dir d'altra manera que realisme líric.*" (Serra d'Or, núm. 533, maig 2004, p. 53). Amb això no voldria pas que s'entengués que qualifico les *Pàgines Viscudes* de prosa poètica, però del que no hi ha dubte, llegint-les, és que Josep M. Folch i Torres era conscient de fer literatura. Literatura per a joves i d'arrel popular, però literatura. D'aquí la seva preocupació pel llenguatge, pels recursos literaris, per l'estructuració del text, de vegades fins i tot pel punt de vista. Una estructuració sempre al servei d'una intriga, per petita que fos, que havia d'enganxar el lector i fidelitzar-lo, com va succeir, i com succeeix sempre amb les obres populars que ofereixen al lector allò que espera del seu autor. Josep M. Folch i Torres ho va fer i va aconseguir un dels èxits més contundents de la literatura popular catalana de tots els temps.

Vist una mica el tema, certament polèmic, del realisme de les *Pàgines Viscudes*, un dels debats més persistent en totes les aproximacions a l'obra de Josep M. Folch i Torres, ja ens podem endinsar en les dels anys de guerra, que com és lògic l'hauran de reflectir, perquè, com hem dit, solen ser un bon mirall de l'època en què les escriu l'autor. I, com també deu haver quedat clar, Folch i Torres les escrivia molt al dia, fins al punt que no en tenia pràcticament mai de reserva, com

demostren els buits per malaltia dels quals ja hem parlat. Quina realitat reflecteixen, doncs, les *Pàgines Viscudes* publicades entre el juliol de 1936 i el desembre de 1938? La realitat quotidiana de la reraguarda, les preocupacions dels homes i de les dones que vivien les conseqüències de la guerra en els més petits detalls de cada dia i que, com hem dit, també apareixen en les altres seccions habituals de la revista: angoixa pel familiar enviat al front, preocupació pel racionament d'aliments... Dues observacions importants, però: la primera és que la realitat reflectida és parcial, més que no pas subjectiva, ja que com ha insinuat el mateix Folch i Torres, i com hem vist anteriorment que fan tots els col·laboradors de la revista, a l'hora d'escriure s'aplicava una autocensura preventiva per no tenir problemes en un moment en què tants amics i coneguts en tenien. Amén de l'autocensura moral que sempre hi aplica l'autor i que fa, per exemple, que ni en els anys trenta hi apareguin divorcis, relacions extramatrimonials... La segona, que només una part de les *Pàgines Viscudes* publicades durant la guerra hi fan alguna referència. Ramon Folch i Camarasa ho explica al pròleg a l'antologia que n'ha preparat, titulada precisament *Pàgines Viscudes del temps de la guerra* (Fundació Folch i Torres, 2000), una obra d'allò més útil, que repassa i posa a l'abast dels lectors actuals la majoria de *Pàgines Viscudes* que fan alguna referència a la guerra del 1936-1939 i que ens permetrà, és clar, de poder tractar sense tant detallisme aquest apartat, ja que qualsevol lector interessat podrà accedir amb facilitat als textos de referència. En relació al tema hi diu textualment: “*No totes les **Pàgines Viscudes** d'en Folch i Torres escrites i publicades durant la guerra – moltíssimes més de les ací recollides- reflectien la realitat immediata i omnipresent del conflicte armat i de les seves conseqüències. Moltes, potser la majoria, eren històries com les de sempre, intemporals, petites històries d'infants, d'adolescents o de joves, que haurien pogut ser escrites en els millors períodes de l'avant guerra, totes amarades, com sempre, del goig de viure i de ben obrar, del sentiment de profunda joia que inspira la victòria personal sobre la poca o*

molta mesquinesa i el poc o molt egoisme que tots portem a dins.” (p. 11).

La primera narració que tan pel contingut com per les il·lustracions reflecteix la realitat del moment es publica el 30 d'octubre de 1936 i es titula *“El petit refugiat i el seu company”* (ps. 1281-1286/1936). És una història plena de realisme ambiental: els obrers que a l'hora d'esmorzar escolten com un company els llegeix el diari, on es demana que la gent aculli nens refugiats; la decisió d'un d'ells, en Roc, d'acollir-ne un, idea a la qual de seguida se sumen d'altres paletes; el refugiat basc al qual es diu que parlen en castellà; els jocs i les col·leccions d'en Cisquet...; a més de les il·lustracions d'en Junceda: el menjador amb la taula parada, la galeria amb la roba estesa i, sobretot, el carrer amb cotxes amb banderes comunistes i les sigles de la CNT i un milicià armat, que acompanyen tres dels protagonistes de la història. Una història, d'altra banda, que sense aquesta contextualització podria haver-se esdevingut en qualsevol altre moment, perquè és la història d'una gelosia superada, la d'en Cisquet, gràcies a la seva generositat i, sobretot, als models que els pares li han inculcat. Una *Pàgina Viscuda* com les que estaven acostumats a llegir els lectors, amb personatges idealitzats, que transcendeixen la realitat en brut, que dèiem més amunt, immersos en una realitat nova, però que els era ben propera.

A la segona, la referència ja és molt més tangencial, i no hi és present fins al final, tot i que hi dóna un dramatisme potser més accentuat: dos veïns renyits d'anys que fan les paus gràcies als fills respectius, perquè tots dos tenen els nois al front: *“-És que tu no saps que jo sóc sol a treballar: tinc el noi al front.*

“I en Simó, en un to de veu que deia tot el dolor de la seva tragèdia, respongué tot recalcant les paraules:

“-I tu no saps que jo <<ja no l'hi tinc>>...”

“-Què vols dir Simó? ¿Mort, potser?

“-Mort –afirmà Simó, amb un sanglot de sentiment que quasi li apagà la veu.

“I traient-se d’una grapada un paper blau de dins de la butxaca, el mostrà a en Joan amb la mà tremolosa, i afegí: “És un telegrama, ¿veus? Aquest matí l’he rebut, i el firma el teu fill. Ells dos, ja ho veus, eren amics. ¡Quina lliçó per a nosaltres!” (ps. 1309-1310/1936).

La majoria de narracions seran com aquesta, només hi trobarem referències a la situació de guerra com de passada, com un element més que mostra la realitat del moment que viuen lectors i escriptor. L’important, però, seguirà sent el tema que hi vol destacar l’autor: l’elogi de l’amistat, de l’abnegació materna, de la fidelitat, de la feina ben feta, de l’enveja superada... o la denúncia de l’enveja, de l’odi, de la manca de caritat, de l’orgull, de la mentida... Les principals *Pàgines Viscudes* en què la guerra només hi apareix com un element més d’aquesta realitat, sense ser-ne ni la base de l’argument ni el tema central ni el marc en què es desenrotlla la narració són les següents: *“La bona sorpresa”*, en què uns nens acusats de robar carn són detinguts per un milicià, però en saber-se la veritat el milicià els paga la carn... (ps. 1353-1358/1936); *“Petit hero”*, la història d’un nen que amaga la mort del seu germà al front per no ferir més la mare malalta (ps. 1377-1381/1936); *“La punta de la cigarreta”*, en què un noi s’assabenta de debò qui l’estima, si la promesa o una veïna, quan torna ferit de guerra (ps. 1401-1406/1936); *“La nova caixera”*, també és una història d’amor, amb trampes i tot, per saber qui estima de debò, en què la guerra només s’esmenta com un fet d’actualitat que preocupa la gent (p. 282/1937), com també s’esdevé a *“Els pollets de Maria-Teresa”*, una història de generositat per amor, naturalment recompensada (p. 330/1937) o a *“Galletes”*, en què es parla de les restriccions de la guerra, però amb una història de generositat infantil premiada (ps. 377-382/1937); a *“Maria-Marta”*, hi trobem la mort del germà de la protagonista al front, un element que precipita la fugida de Barcelona de la noia (ps. 425-430/1937); a *“El dubte”* només s’hi cita el *“Comitè de Control”* del banc on treballen els protagonistes (p. 454/1937); a *“Les astúcies de Laieta”*, hi trobem bombardeigs i un dels tres germans protagonistes al front (p.

496-500/1937); a “*Queviures*”, malgrat el títol, les referències es limiten a la demanda d'aliments d'uns barcelonins a uns parents de pagès (p. 569-574/1937); a “*Psicologia i grafologia*”, una història d'amor amb final feliç com tantes en trobem, només hi ha una breu referència: “*Temps de guerra i de revolució, qui més qui menys porta dintre d'ell el seu particular drama íntim.*” (p. 592/1937); a “*Injustícia*” només hi ha la referència a les dificultats per trobar tabac, l'anècdota que desencadena l'acte d'amor de l'Antonet envers el seu pare (ps. 716-722/1937); a “*Cunicultura*”, hi trobem els jardins convertits en horts i en petites granges domèstiques, a més d'una referència a la col·lectivització dels tallers i dels problemes econòmics que comporta la guerra, sobretot a les vídues amb fills petits (ps. 837-842); a “*La volada d'en Narcís*”, hi ha referències a les cues que cal fer per aconseguir queviures: oli, llet... (ps. 885-890/1937); a “*Trajectes*”, un dels personatges diu: “*-De qui porto dol és del meu germà gran, que va morir a la guerra. Va ésser dels de les primeres lleves que van cridar...*” (p. 934/1937); “*Bones notícies*” és una obra eminentment epistolar, narrada amb un punt de vista molt interessant ja que és un nen qui escriu la carta. Una carta rebuda per un soldat, al front, en què l'Enriquet comunica al seu germà que la mare és morta i que la promesa l'ha deixat per un altre (ps. 958-962/1937); “*Rosa-Maria*” és un dels nombrosos triangles amorosos que apareixen a les *Pàgines Viscudes*, aquí però la mort al front d'un pobre noi, l'Andreuet, enamorat no correspost, fa que Rosa-Maria s'adoni del promès que té i suspengui el casament, per molt bon partit que perdi (ps. 981-986/1937); a “*L'altre*” només hi ha una breu referència a les cues que cal fer per aconseguir tabac (p. 1032/1937); a “*Reconciliació*” trobem la mort de l'únic fill a la guerra, fet que provoca la reconciliació amb la jove i el nét, ja que tres anys enrere el fill s'havia casat contra la voluntat paterna (ps. 1052-1058/1937); a “*El càntir de l'oli*”, només hi ha la referència a l'escassetat d'aquest producte (ps. 1077-1082/1037); a “*El pobre Joan Badius*”, la guerra i el fet d'anar al front són vistos com un alleujament de la situació personal: al front hi és ferit i finalment hi mor (p. 1173-

1178/1837); a *“El diàleg”*, la referència és mínima, però necessària per justificar l’abundor de productes inexistents o molt difícils de trobar a l’època en què s’escriu i es publica l’obra, però no pas quan es desenrotlla l’acció, per això el narador diu: *“Érem, llavors, en un temps que no mancava res.”* (p. 89); *“Anormalitat”* no parla per res de la guerra civil, almenys d’una manera directa, però acaba amb un al·legat antibel·licista d’allò més contundent (p. 598/1938).

A part d’aquestes, n’hi ha unes quantes, la minoria, que com la primera que hem comentat giren a l’entorn d’un fet de guerra. Les principals són les següents: *“Els ulls del cor”*, repartida en dos números per la llargada (ps. 187-190 i 211-214/1937), en què un soldat ferit de guerra passa una temporada a l’hospital, convençut que perdrà la vista. Allí s’enamora d’una de les infermeres. Ella, però, està segura que quan recuperi la vista no en voldrà saber res, que més aviat es mirarà l’altra infermera. Finalment, però, l’amor triomfa, com és habitual en les narracions, fins i tot en les totalment ambientades a la guerra, de J. M. Folch i Torres. La titulada *“En Pere Pocasort”* comença amb la visió de la Barcelona bombardejada i de la crida de reservistes, a la qual respon, en part per tornar a veure la seva estimada, un noi que havia anat a Cuba a fer fortuna per poder-s’hi casar. En arribar troba l’Elisa promesa i el desengany fa que el front prengui un altre sentit del que tenia des de Cuba: *“Després d’això, ja no li quedava res més que una esperança: que l’enviessin al front i que una bala li travessés el pit de part a part.”* (p. 523/1937). I va al front, però en comptes de la mort hi esdevé un heroi; un heroi ferit greu del qual parlen els diaris i tot, fet que fa que l’antiga promesa torni a festejar-lo, però ell, ja no l’estima i li ho diu, ja no té ganes de viure i no pot tornar al front perquè ja no és apte per a la guerra. Cansat, mor en un parc, només acompanyat d’un gos. Es tracta d’una de les poques *Pàgines Viscudes* amb final dramàtic, tot i que sigui més pel desengany amorós que no pas per la guerra (ps. 521-526/1937). *“Escola de promesos”* és la història d’un trencament entre dos promesos, feta a través d’una llarga carta, a causa de la incompatibilitat dels

caràcters de tots dos, ja que el noi no té cap mena de moral: maltracta els animals, s'apropia d'aliments enviats als veïns, sap que li han ferit el germà al front i no se'n preocupa per a res... i arriba a fer veure que no coneix el seu pare, ja que ell ha pujat molt de categoria social. Aquesta amoralitat, però, a l'obra és atribuïda directament, i jo diria que per primera i única vegada, a la situació que viu el país: *"No sé qui ho deia l'altre dia: << Moltes de les coses nefandes que succeeixen en temps de revolta i de subversió, tenen el seu origen en aquesta manca de sentit dreturer que es troba, en poc o en molt, en totes les capes socials.>>"* (ps. 864-865/1937). *"El mutilat"* és una narració dividida en dues parts ben diferents: la primera es desenrotlla en un hospital i una infermera ha de comunicar a un jove soldat que li han hagut d'amputar el braç. A la segona el soldat passa l'estiu convalescent en un poblet del Vallès i s'enamora de la pubilla de la casa: un amor que creu impossible per la seva mancança, però que acaba amb prometatge, com és habitual a les *Pàgines Viscudes*. En aquesta segona part, només hi ha una breu referència a *"les molèsties, incomoditats i escassetats de la guerra"* a Barcelona (p. 1008/1937). *"Una conversa"*, es desenrotlla en unes trinxeres i un refugi del front, entre bombardeigs i trets, dos joves soldats que s'han fet amics parlen. En Carles Novell no té por de res, perquè no té res per perdre, i explica la seva història de solitud, des que va quedar orfe i la seva mare es va tornar a casar. Ara, és morta, a més. L'escenari és bèl·lic, tot i que la història no té res a veure amb la guerra (ps. 1125-1130/1937). A *"Sense resposta"*, trobem una noia que s'ha de mal guanyar la vida, com tantes altres, cosint a casa, a plena guerra civil. Un amor de joventut li alegra la vida, però no té temps ni d'acabar la carta que tanta il·lusió i esperances li ha comportat: *"Tot d'una el roncar d'uns potents motors d'aviació omple l'espai de vibracions sinistres. Elena para d'escriure, alça la ploma del paper, i decanta el cap per a parar l'orella. En aquell mateix instant una detonació formidable, seguida d'una altra i una altra, i una altra més, esberla la quietud del matí dominical. I, en un instant, la ruïna, l'incendi, la mort,*

marquen amb segell de foc i de sang la faç dolorosa de la ciutat..." (p. 236/1938). El fragment reflecteix clarament les notícies que li arriben de Barcelona, a Josep M. Folch i Torres, de vegades explicades pels seus propis fills, la Núria, que encara hi viu, i en Jordi, que s'hi trasllada des de Plegamans per treballar, com anota al dietari de 1938: "A les nou del vespre arriba en Jordi, malalt i impressionat pel bombardeig del dia 19." (citat per J. Miracle, p. 406). A "Carta de l'absent", trobem un drama familiar de guerra: "La mort del marit a conseqüència del bombardeig del dia 17 de març, i ara la marxa del seu únic fill al front de guerra, eren cops massa durs per al seu pobre cor malalt." (p. 617/1938). Continua amb una carta en què el fill explica anècdotes i fets del front: la gresca amb els amics, els bombardeigs, l'enyorament... Aviat, però, la carta i la narració deriven cap a un triangle amorós, que l'estada al front, el contacte amb la duresa de la vida, ajuda a resoldre (ps. 617-622/1938). La darrera i més popular de les *Pàgines Viscudes* de guerra, perquè sovint ha estat citada i fins i tot reeditada, és la titulada "El fill que no torna" (ps. 1064-1067/1938), ja que Josep M. Folch i Torres hi desenrotlla un tema que van viure moltes famílies, com la seva mateixa o la del seu amic íntim Joan G. Junceda: el no retorn d'un fill cridat al front. El text, breu, precís i d'allò més elaborat, narra la sortida del fill amb altres companys de lleva cap al front, l'envelliment sobtat i accentuat del pare que l'acomia, les pors dels pares, les primeres cartes, la manca de notícies que esdevé insuportable i la carta fatídica anunciant-ne la mort. Moltes referències són autobiogràfiques, com la descripció del pare i la il·lustració d'en Junceda, que ens recorden el mateix Folch i Torres, o la referència a la pèrdua d'un altre fill: "(...) feia tan poc temps que havien vist morir el gran, que estaven quasi segurs que la mort ja no els demanaria cap més tribut en molt de temps." (p. 1065/1938). També ho són els fragments de carta reproduïts, trets de les cartes que va enviar Jordi Folch i Camarasa des del front, com assenyala el seu germà Ramon: "Pocs dies abans ens havia arribat la nova de la mort del nostre Jordi al front, i si bé la història, una mica

idealitzada, no vol ser un reflex fidel del que passà realment, els fragments de les cartes del soldat sí que són trets literalment de les cartes que rebíem d'en Jordi..." (del pròleg a les *Pàgines Viscudes del temps de la guerra*, p. 16). Només hauria calgut un narrador en primera persona, i un canvi en l'ofici del pare del noi del conte, que fa que sigui un dibuixant en homenatge a Junceda, que també havia perdut un fill al front, perquè els lectors d'*En Patufet* haguessin vist la narració com a autobiogràfica. Tot i que em sembla que sense aquests canvis la hi devien veure igualment, ja que un mes i escaig abans la revista havia publicat la notícia, destacada i rivetejada de negre, com si es tractés d'una esquela, de la mort del jove Folch (p. 932/1938), col·laborador de la revista des del núm. 1793 (3 de setembre de 1938), amb una nova secció titulada "*Figures i figurines*" (p. 823-824/1938), que va continuar després de la seva mort, acompanyada de la creu habitual en la signatura d'un text pòstum. Tot plegat devia fer que ben pocs lectors no veiessin "*El fill que no torna*" com una de les pàgines més viscudes i realistes de Folch i Torres. El realisme, però, és un realisme totalment líric ("idealitzat" n'ha dit Ramon Folch i Camarasa, com hem vist), com no podia ser d'altra manera, perquè la realitat en brut era massa dura, massa allunyada de tot allò que Josep M. Folch i Torres volia reflectir en les seves *Pàgines Viscudes*: tant l'anada al front, com la mort del jove Folch no van tenir res a veure amb el que s'esdevé a la narració, ja que va marxar al front després de provar-ho tot per no haver-hi d'anar, mig malalt de por i d'angoixa: tenia 17 anys, com la resta de companys de l'anomenada "lleva del biberó". La mort encara va ser més trista, ja que va morir abatut per algun dels companys quan fugia, després de no poder aguantar més, i després d'una deserció anterior en tornar d'un permís. En una carta d'un company d'un poble veí, escrita en un castellà ple de catalanismes als seus pares, per si ho volen comunicar als pares d'en Jordi, queda palès amb tota la cruesa: "*Yo os diré primeramente que lo que os voy a decir es más que cierto. Es pues para comunicar la muerte de un compañero mío y de aquí a Palau y*

seguramente ni sus padres ni su familia no lo saben. Voy a ponéroslo tal como yo lo he leído en la Orden del día de la Escuela para que todos nos enteráramos. Dice así: <<El día 19 (Spre) y sobre las 22,30 horas, cuando intentaba evadirse aprovechando la oscuridad de la noche el soldado Jorge Folch y Camarasa de la 224 Brigada Mixta, fue muerto por dos vigilantes de la misma que le requirieron a pararse sin hacer el menor caso.>> Creo ya debeis saber cual es ese soldado; yo al oirlo leer me quedé muy parado, pero como ya sabía donde estaba ya no me extrañé tanto.” (citada per Josep Miracle, p. 411). Ramon Folch i Camarasa ho corrobora en una nota a la segona edició del *Bon dia, pare* (1980) titulada “*Deure de consciència*”.

Tampoc no podem deixar de banda, algunes narracions que no tenen relació directa amb la guerra, però que són una mostra clara de la situació que es vivia i de l'autocensura que els autors d'*En Patufet* s'imposaven. Aquest fet feia que algunes coses s'haguessin de dir d'una manera críptica, amb eufemismes i circumlocucions, com per exemple a la narració “*Els camins retrobats*”, que ens narra la història de dos noiets, en Janet i en Janot, que marxen del poble per buscar fortuna a ciutat, on encara troben més desgràcies i aviat enyoren tot allò que els semblava tan dolent. Quan s'acosta Nadal no poden més i decideixen tornar. Pel camí es perden a causa d'una gran nevada, i sort del foc que els arriba d'una cova, on un pastor ha acollit un matrimoni amb un nadó. En veure'l, els dos nois el besen agraïts, perquè per ell s'han salvat. En parar de nevar retornen a casa, on són rebuts sense cap retret, com el fill pròdig. Indirectament, és clar, però als ulls de tothom (una de les il·lustracions d'en Junceda hi devia ajudar força), en Josep M. Folch i Torres havia ofert als seus lectors unes escenes nadalenques, amb cova, adoració... la setmana de Nadal de 1937 (ps. 1197-1202/1937). No havia tingut cap inconvenient a fer prevaler el simbolisme per damunt de la versemblança.

A partir d'aquesta narració, Josep M. Folch i Torres sovintejarà aquestes referències a temes tabú mitjançant circumloquis i eufemismes que, de ben segur, els lectors

devien copsar de seguida. Alguns altres exemples: la necessitat de l'existència de Déu tanca *“Les bones intencions de Silveri”* amb aquestes paraules: *“En aquell moment, tot contemplant la bona estrella que li feia companyia, en Silveri, que no sabia res de tot allò que porta consol al trist i desventurat perquè ni a casa seva, ni a l'escola no se'n parlava, sentí dins del seu cor i va veure clar a dins del seu enteniment la necessitat de l'existència d'un ull suprem que pugui penetrar fins el més recòndit de l'ànima humana per tal d'apreciar allò que són les bones intencions i destriar les dels falsos i dels hipòcrites, i això per consol dels homes i per amor a la justícia.”* (p. 838/1938) A *“El dir de la gent”*, el capellà del poble fa de conseller, com ho havia fet tantes vegades en narracions d'abans de la guerra, però Folch i Torres ho fa amb aquestes paraules: *“En aquesta situació, la Merceneta tingué el bon acudit d'anar a demanar consell a una persona molt venerable del poble que havia estat sempre els seu millor amic i conseller, i li exposà a cor obert la seva situació. El bon vellet (car aquesta venerable persona ja tenia els cabells més blancs que la neu), se l'escoltà amb tota la seva atenció; (...)”* (p. 881/1938). *“Un pretendent raonable”* és la història d'un casament per interessos, frustrat per la generositat de dos dels protagonistes, en el qual trobem una altra d'aquestes perífrasis que Folch i Torres cada vegada utilitza més durant l'any 1938, en aquest cas per referir-se a la missa diu: *“(...) quan el diumenge pròxim, en sortint d'allí on acostumava anar cada festa, es trobà (...)”* (p. 955/1938). A *“Sempre hi ha un millor”*, la perífrasi és per no haver de citar el capellà que havia d'atendre un moribund: *“Vora el seu llit de mort, la seva néta plorava silenciosament. Vaig córrer de seguida a avisar la meva mare, i entre ella i jo vàrem fer per al cos i per a l'ànima del pobre vellet tot allò que calia fer.”* (p. 979/1938). Pel novembre de 1938, mort el fill, tot perdut, sembla que tant se li'n doni del que li puguin dir o del que li pugui passar i, doncs, Josep M. Folch i Torres ja s'atreveix a cloure un text, *“Proeses”*, amb aquestes paraules, més pròpies de les narracions d'abans de la guerra: *“-No tots els homes són capaços de fer el que tu acabes de*

fer, Francesc –va dir-li, encara, la Felina-. Són tants els qui han oblidat la màxima evangèlica de tornar bé per mal!... I, aquesta sí que és una veritable proesa, una proesa que no tothom és capaç de fer.” (p. 1054/1938). L'acabament de la guerra no li permetria de tornar a usar paraules i referents religiosos, ni tan sols amb circumloquis, perquè les noves circumstàncies no li van deixar cap possibilitat de tornar a escriure en català.

Conclusions:

D'aquesta aproximació a *En Patufet*, m'ha semblat que en podíem treure dues conclusions bastant evidents: d'una banda, que encara queda molta feina per fer pel que fa a l'estudi d'una revista tan important com va ser *En Patufet*; i de l'altra, que la guerra civil, malgrat els esforços que va fer la revista perquè no la influencés, per amagar-la als lectors, hi va ser ben present.

Si *En Patufet* hagués estat una revista per a adults, i no pas infantil i juvenil, de ben segur que en tindríem estudis per donar i per vendre, tant des del vessant literari com el pedagògic, el lingüístic, l'històric, l'artístic o el biogràfic. La realitat, però, és tota una altra: els estudis sobre la revista, si n'exceptuem els dedicats a Josep M. Folch i Torres, són gairebé inexistents. Per això ens ha cridat l'atenció que no n'hi hagi cap sobre la influència que el C.E.N.U. va tenir en la revista; cap sobre el tractament que donà el setmanari als esdeveniments històrics; cap sobre aspectes lingüístics i sociolingüístics; cap sobre homes que hi van tenir un pes tan important com Magí Valls i Martí, o Ramon Blasi i Rabasa, per limitar-nos a un parell dels col·laboradors literaris, ja que els col·laboradors artístics han tingut una mica més de sort gràcies als treballs de la Dra. Montserrat Castillo. Del darrer col·laborador literari esmentat, precisament, pot ser il·lustratiu el fet que les principals publicacions aparegudes aquest 2004, arran del centenari de la revista, encara el donin per viu, ja que es limiten a assenyalar-ne l'any de naixement, el 1901 a la Selva del Camp (*Antologia i Història*, p. 314 i Lluís Solà, p. 17), segurament influenciats pel fet que la *Gran*

Enciclopèdia Catalana en faci una breu biografia al volum corresponent, però s'oblidi d'actualitzar-la en tots els suplementos que ha anat publicant. I això que estem convençuts que és un dels grans homes d'*En Patufet*, que ell hi va ser per a la poesia el que Josep M. Folch i Torres hi va representar per a la prosa.

Pel que fa a la presència de la guerra civil a les pàgines d'*En Patufet*, no cal que hi insistim gaire, ja que ha estat l'objecte d'aquest article. Val a dir, però, que altres veus més autoritzades que la nostra ens han confirmat aquesta impressió. Maria Rius, per exemple, ens comentava que arran d'un buidatge que va fer del setmanari per estudiar-ne alguns il·lustradors, va tenir la sensació que la guerra civil no s'hi notava pràcticament gens. Nosaltres ho corroborarem i estem convençuts que és tant per allunyar els infants i joves d'una realitat massa cruel, massa dura, com suggeria el text de "Jordi Subirà" reproduït al final de l'apartat "Crides, peticions..." (p. 27/1937), com la necessitat de ser prudents, d'aplicar-se una autocensura d'allò més rígida, tot i que es va anar suavitzant amb el pas del temps, ja que editor i col·laboradors d'*En Patufet* devien tenir la sensació de ser una mica uns privilegiats, malgrat les restriccions, les col·lectivititzacions, la por de ser titllats d'antirevolucionaris o d'obstaculitzadors de l'ordre nou que es volia imposar, ja que la revista que els aixoplugava havia estat un símbol i puntal de l'ordre vell que calia superar. El redactor anònim del resum corresponent a l'any 1936 d'*En Patufet (1904-1938). Antologia i Història* ho devia tenir molt clar, i ho va resumir en aquestes paraules: "*Tenint en compte que tant el setmanari com els seus principals col·laboradors s'havien manifestat sempre obertament inspirats en els valors cristians –i concretament catòlics–, cal remarcar el tractament relativament tolerant de què van ser objecte en aquelles circumstàncies, gens favorables a aquells valors.*" (p. 408).

Per tot plegat no ens ha de fer gens estrany l'oblit intencionat de la guerra. Ara bé, tant entre els col·laboradors literaris com els artístics, hi predominava una visió tan realista de la literatura i de l'art que no ens ha de fer gens estrany,

tampoc, que no se n'acabessin de sortir o, si ho preferiu, que no menystinguessin una font d'inspiració tan important com les noves situacions que la reraguarda els proporcionava, els feia evidents cada dia: cues, restriccions, població itinerant... Com hem vist, la majoria de les seccions tradicionals i la majoria de col·laboradors se'n van fer ressò, en van mostrar els aspectes menys durs, menys compromesos, més anecdòtics, i van deixar totalment de banda aquells que podien escandalitzar els lectors habituals (pares, joves o infants) o senzillament semblar partidistes, i sobretot aquells que a ells els podien portar represàlies no desitjades. Per això, gosaríem dir, déu n'hi do tot el que s'hi diu de la guerra i, en canvi, que poca presència que hi té un fet tan important i complex com la revolució que s'estava produint a la reraguarda i que devia angoixar tant o més els col·laboradors, i la majoria de lectors segurament, d'*En Patufet*. Recordem, per exemple, que els fets de maig de 1937 no hi apareixen ni d'esquitllentes i que les poques referències que trobem a la revolució són d'allò més críptiques, fetes amb circumloquis festius, com hem vist. D'aquest realisme n'hem parlat a bastament i hem vist com influenciava els dibuixants i els col·laboradors literaris. No ens podem estar de tancar-lo amb un exemple d'en Josep M. Folch i Torres, ja que les seves *Pàgines Viscudes*, potser haurien hagut de canviar de nom si tan allunyat de la realitat del moment s'hagués mantingut. No s'hi va pas mantenir, ja ho hem vist. Però, com sempre havia fet, va filtrar aquesta nova realitat i, doncs, en va mostrar allò que li va semblar que no havia de perjudicar ni els seus lectors, ni els seus ideals, ni la seva persona que, recordem-ho, també va haver de declarar davant d'un Comitè del C.E.N.U. Potser per això les seves *Pàgines Viscudes* amb referències a la guerra, amb alguna excepció significativa com hem vist, són plenes més aviat d'anècdotes de la reraguarda compartides amb la resta de col·laboradors. Queda per fer l'estudi de com la realitat quotidiana es reflectia a les *Pàgines Viscudes*, però m'ha semblat simptomàtic trobar en un dels dietaris la importància que per als Folch i Torres va tenir el fet de procurar ser com

més autosuficients millor durant els anys de guerra passats a Plegamans i per això van plantar verdures de tota mena i van convertir la torre d'estiueig en una petita granja. El 4 d'agost de 1937 anota el següent al *Llibre blau*: “*Nou dels deu conillets rossos nats el dia 6 de juliol s’han escapat i els hem trobat corrent pels volts del conillar, sense saber què fer de llur llibertat. S’han deixat agafar dòcilment.* (recollit a *Bon dia, pare*, p. 171). No creiem pas que fos casualitat que al núm. 1741 (3 de setembre de 1937) d’*En Patufet*, hi publicués la *Pàgina Viscuda* titulada “*Cunicultura*” (ps. 837-842/1937).

Potser en Josep M. Folch i Torres, com altres col·laboradors, va mantenir l’esperança de poder parlar novament de tot un cop acabada la guerra, però com hem dit més amunt, no va poder ser de cap de les maneres, perquè la fi de les hostilitats i l’entrada dels vencedors, va representar un cop encara més fort per a *En Patufet* i els seus ideals, ja que el nou ordre que volien imposar Franco i els seus seguidors, encara era més intransigent, més intolerant, més controlador, més prepotent, com va poder anar observant, amb desànim i desesperació, el mateix Folch i Torres, que tenia en la seva obra literària l’única font d’ingressos. De segur que va mantenir l’esperança de poder tornar aviat a col·laborar a *En Patufet*, de poder tornar a veure representats els seus *Pastorets*, de... Però res de tot això no va poder arribar, perquè el nou règim tenia molt clar un dels seus objectius fonamentals, resumit en aquell informe de la Diputació de Barcelona del 5 de juliol de 1940 que cita Jordi Carbonell i que diu textualment pel que fa a la permissivitat respecte de la llengua catalana: “*la unidad nacional, que la queremos absoluta, con una sola lengua, el castellano, y una sola personalidad, la española.*” (*Serra d’Or*, núm. 535-536, juliol-agost 2004, p. 36). Com aviat es van adonar lectors i col·laboradors, pensar que *En Patufet* podia tornar a sortir era una quimera, anava contra aquest nou ordre d’unitat i de genocidi cultural i lingüístic que els vencedors volien imposar per damunt de tot. I això que, n’estem segurs, no devien pas conèixer aquest informe tan contundent que clamava per la “*natural extinción*” del català i,

doncs, d'*En Patufet*, una de les fonts de catalanització més importants de la societat catalana de la primera meitat del segle XX.

Bibliografia:

El lector interessat en el tema pot consultar la bibliografia següent, utilitzada en aquest article a més dels originals de la revista *En Patufet*, com s'ha dit a la Introducció, i d'alguns altres textos concrets, citats al llarg del text: Ramon Folch i Camarasa, *Bon dia, pare* (Barcelona, Les Edicions de la Rosa Vera, 1968; Laia, 1980 i Edicions 62, 1998); Josep Miracle, *Josep M. Folch i Torres* (Tàrrrega, F. Camps Calmet, editor, 1971); Enric Larreula, *Les revistes infantils catalanes de 1939 ençà* (Barcelona, Edicions 62, 1985); Montserrat Castillo, *Grans il·lustradors catalans* (Barcelona, Barcanova i Biblioteca de Catalunya, 1997); Josep M. Folch i Torres, *Pàgines Viscudes del temps de la guerra seguides de FIGURES I FIGURINES i IMPRESSIONS DEL FRONT de Jordi Folch i Camarasa* (Palau-solità i Plegamans, Fundació Folch i Torres, 2000); Diversos autors, *En Patufet (1904-1938). Antologia i Història* (Palau-solità i Plegamans, Fundació Folch i Torres, 2004); Lluís Solà, *En Patufet. Antologia* (Barcelona, Llibres de l'Índex, 2004).

Publicat a la *Revista de Catalunya*, núm. 201 (desembre 2004), p. 86-140.